

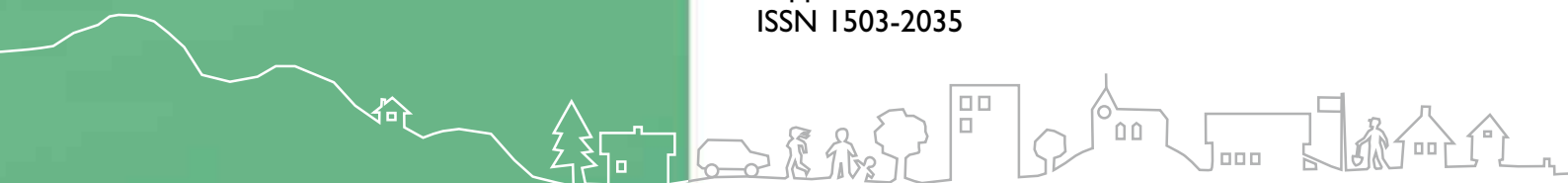
Bygdeforskning

Johan Fredrik Rye

De nye landarbeiderne

**En kvantitativ kartlegging av
utenlandsk arbeidskraft i det norske
landbruket**

Rapport 9/06
ISSN 1503-2035

Bygdeforskning

Norsk senter for bygdeforskning

Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 TRONDHEIM

Telefon: 47 73 59 17 32
Telefax: 47 73 59 12 75

Tittel	Dato: 01.12.2006
De nye landarbeiderne. En kvantitativ kartlegging av utenlandsk arbeidskraft i det norske landbruket	ISSN-nr. 1503-2035
	Antall sider og vedlegg 46 + 12
Forfatter Johan Fredrik Rye	Prosjekt nr. 6179
	Ansvarlig sign. <i>Andel Stoksrune</i>
<p>Sammendrag</p> <p>Rapporten er en del av Norsk senter for bygdeforsknings treårige (2005-2007) prosjekt om bruk av utenlandsk arbeidskraft i det norske landbruket. Oppdragsgiver for prosjektet er Norges forskningsråd, med finansiering fra avtalepartene i landbruket (Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Landbruks- og matdepartementet). De viktigste resultatene er:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Anslagsvis 22.000 arbeidsinnvandrere arbeidet på norske gårdsbruk i 2005. Ut fra gårdbrukernes egne anslag, kan antallet ventes å stige opp mot 30.000-40.000 i årene som kommer. ▶ Gårdbrukerne innen grøntsektoren benytter seg i størst grad av utenlandsk arbeidskraft. Over 4 av 10 bønder med grønnsaksproduksjon har utenlandske arbeidere. ▶ I landbruket er de fleste arbeidsinnvandrerne <i>sesongarbeidere</i>, men på hvert femte bruk med utenlandske arbeidere er gjennomsnittlig arbeidslengde over 3 måneder. ▶ De fleste bønder har bare en eller to utenlandske arbeidstakere, men innen grøntsektoren er det også svært utbredt med større arbeidsstokker. ▶ Blant bøndene som bruker utenlandsk arbeidskraft mener et klart flertall at 'det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket'. 	

Stikkord

Arbeidsinnvandring, arbeidskraftstrategier, landbruk, 'Trender i norsk landbruk'

SAMMENDRAG

Rapporten er en del av Norsk senter for bygdeforsknings treårige (2005-2007) prosjekt om bruk av utenlandsk arbeidskraft i det norske landbruket. Oppdragsgiver for prosjektet er Norges forskningsråd, med finansiering fra avtalepartene i landbruket (Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag og Landbruks- og matdepartementet).

I denne rapporten gis en kvantitativ analyse av omfanget og fordelingen av den utenlandske arbeidskraften i forskjellige deler av det norske landbruket. Det sentrale forskningsspørsmålet er følgende:

Hvilke typer gårdbrukere/gårdsbruk benytter seg av utenlandske arbeidstakere i produksjonen av mat og fiber?

Rapporten analyserer betydningen av forskjellige faktorer som kan antas å påvirke gårdbrukeres valg av 'utenlandske' arbeidskraftstrategier fremfor rekruttering av norsk innleid arbeidskraft eller økt innsats av familiearbeidskraft. Slik gis et innblikk i drivkreftene som ligger bak de siste årenes sterke økning i bruken av utenlandsk arbeidskraft innen næringen. Analysene tar utgangspunkt både i strukturelle trekk ved gårdsbrukene (f.eks. produksjonstyper, lokalisering, bruksstørrelse, etc.), men drøfter også egenskaper som er knyttet til gårdbrukerne. Blant annet gis en presentasjon av gårdbrukernes holdninger knyttet til de mest sentrale aspektene ved arbeidsinnvandringen.

Analysene i rapporten gir samtidig en grundig beskrivelse av arbeidsinnvandreernes fordeling i det norske landbruket, blant annet deres distribusjon i de forskjellige produksjonene og etter geografi.

De viktigste resultatene er:

- ▶ Anslagsvis 22.000 arbeidsinnvandrere arbeidet på norske gårdsbruk i 2005. Ut fra gårdbrukernes egne anslag, kan antallet stige opp mot 30.000-40.000 i årene som kommer.
- ▶ Gårdbrukerne innen grønt-sektoren benytter seg i størst grad av utenlandsk arbeidskraft. Over 4 av 10 bønder med grønnsaksproduksjon har utenlandske arbeidere.
- ▶ Innen landbruket er de fleste arbeidsinnvandrerne sesongarbeidere, men på hvert femte bruk med utenlandsk arbeidskraft er den gjennomsnittlige arbeidslengden på over 3 måneder.
- ▶ De fleste bønder har bare en eller to utenlandske arbeidstakere, men innen grøntsektoren er det også svært utbredt med større arbeidsstokker.

- ▶ Blant bøndene som bruker utenlandsk arbeidskraft, mener et klart flertall at 'det er akseptabelt at arbeidsinnvandrene har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket'.

Analysene bygger på et kvantitativt datamateriale: Bygdeforsknings representative spørreundersøkelser 'Trender i norsk landbruk' fra 2004 og 2006. Rapporten gir derfor først og fremst et statistisk oversiktsbilde over dagens utbredelse av utenlandsk arbeidskraft på norske gårdsbruk.

Rapportens utgangspunkt er *gårdbrukernes* ståsted, det vil si *etterspørselsiden* av det agrare arbeidsmarkedet. Resultatene som presentertes i denne rapporten, vil senere bli utfyllt av og må sees i sammenheng med andre delrapporter fra forskningsprosjektet. Disse bygger på et bredere tilfang av data, både kvantitative og kvalitative, og favner også de utenlandske arbeidstakernes erfaringer med arbeidsinnvandring til det norske landbruket.

INNHOLDSLISTE

1:	Utenlandsk arbeidskraft i norsk landbruk	s. 5
2:	Metodisk tilnærming – 'Trender i norsk landbruk' 2004 og 2006	s. 9
3:	Hvem bruker utenlandsk arbeidskraft? Produksjonsmessige og regionale skiller	s. 12
4:	Arbeidsinnvandrernes distribusjon i produksjoner og regioner.....	s. 18
5:	Størrelse på arbeidsstokker og lengde på arbeidsforholdene.....	s. 20
6:	Planer for fremtidig bruk av utenlandsk arbeidskraft	s. 22
7:	Andre kjennetegn ved brukere av utenlandsk arbeidskraft.....	s. 25
8:	Hvordan vurderer gårdbrukerne arbeidsinnvandringen til landbruket?.....	s. 35
9:	Konklusjoner	s. 43
	Litteraturliste	s. 46

Vedlegg

Spørreskjema til Trender i norsk landbruk 2006

Tabeller

Tabell 1:	Andel som bruker utenlandsk arbeidskraft etter gårdsbrukenes hovedproduksjon og enkeltproduksjoner.....	s. 14
Tabell 2:	Andel som bruker utenlandsk arbeidskraft etter region	s. 15
Tabell 3:	Relativ sannsynlighet for å bruke utenlandsk arbeidskraft etter gårdsbrukets hovedproduksjon og region.....	s. 17
Tabell 4:	Arbeidsinnvandrernes fordeling (antall ansatte og antall årsverk) etter hovedproduksjoner og regioner	s. 19
Tabell 5:	Størrelse på arbeidsstokker og gjennomsnittlig lengde på arbeidsforholdene etter hovedproduksjon.....	s. 21
Tabell 6:	Fremtidig bruk av utenlandsk arbeidskraft etter gårdsbrukets hovedproduksjon og for enkeltproduksjoner	s. 23
Tabell 7:	Faktorer som påvirker bruk av utenlandsk arbeidskraft. Bivariate og multivariat analyser.....	s. 28
Tabell 8:	Holdninger til arbeidsinnvandring. Brukere og ikke-brukere av utenlandsk arbeidskraft.....	s. 37
Tabell 9:	Faktorer som påvirker gårdbrukernes holdninger til bruk av utenlandsk arbeidskraft. Multivariate analyser.....	s. 40

1. UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT I NORSK LANDBRUK

EU-utvidelsen i 2004 gav borgerne i de åtte nye øst-europeiske medlemslandene tilgang til EU/EØS' felles arbeidsmarked, der fri bevegelse av arbeidskraft er en målsetning.¹ Etter to og et halvt år er resultatet en sterk økning i antallet øst-europeere i det norske arbeidslivet (Dølvik og Eldring 2006). Tross overgangsordninger som skulle motvirke en mulig oversvømmelse av det norske arbeidsmarkedet, i verste fall kombinert med 'sosial dumping' av lønn- og sosiale vilkår for de nye arbeidstakerne, har man sett en utvikling innen flere bransjer som oppfattes som kritikkverdig (Dølvik m.fl. 2006). Spesielt innen bygg- og anleggsbransjen har mediene det siste året rapportert om arbeidsinnvandrere fra Øst-Europa som tilbys svært lave lønninger og dårlige arbeidsforhold.

Også for landbruket innebar EU-utvidelsen et nytt reguleringsregime for bruk av utenlandsk arbeidskraft, men så langt synes det som endringene innen denne næringen har vært mindre enn i andre deler av det norske arbeidslivet. Det har kommet flere utenlandske arbeidstakere, men i store trekk virker det som arbeidskraften anvendes på samme måte som før EU-utvidelsen. Først og fremst skyldes dette at næringen også før 2004 hadde betydelige erfaringer med bruk av utenlandsk arbeidskraft. Gjennom statlige kvoteordninger ble det utover 1990-tallet åpnet for en betydelig arbeidskraftimport til landbruket, og allerede i 2003 arbeidet det opp mot 18.000 utenlandske sesongarbeidere på norske gårdsbruk. For landbrukets del synes det derfor som EU-utvidelsen først og fremst betydde en ytterligere forenkling av et allerede liberalisert regelverk og, til dels som en konsekvens av dette, en enda sterkere økning i antallet utenlandske arbeidstakere som arbeider på norske gårdsbruk (Frisvoll m.fl. 2005).

Et anslag som bygger på Bygdeforsknings representative spørreundersøkelse 'Trender i norsk landbruk', som også danner grunnlaget for denne rapporten, viser at det arbeidet 22.000 utlendinger i det norske landbruket i 2005 – det første hele året etter EU-utvidelsen (Rye 2006). Disse arbeidstakerne var spredt på 7.400 av landets om lag 55.000 gårdsbruk. De fleste var sesongarbeidere, og til sammen utførte de om lag 4.800 årsverk. Totalt stod de for om lag 8 prosent av den samlede arbeidsinnsatsen i det norske landbruket. Til sammenligning var det for 15 år siden 'bare' 4.300 registrerte sesongarbeidere i landet (Banino-Rokkones 2006).

¹ Det nye reguleringsregimet gjelder også arbeidstakere i de to siste nye medlemslandene, Malta og Kypros. Det er imidlertid svært få arbeidsinnvandrere fra disse statene til Norge, og rapporten konsentrerer seg derfor om arbeidstakere fra de øst-europiske medlemslandene: Estland, Latvia, Litauen, Polen, Tsjekkia, Slovakia, Ungarn og Slovenia. I tillegg kommer også en del arbeidsinnvandrere fra land utenfor EU, men disse representerer fortsatt et klart mindretall av den samlede utenlandske arbeidsstokken innen landbruket.

Det sterke innslaget av utenlandsk arbeidskraft reflekterer flere grunnleggende strukturelle endringer i det norske landbruket. Først og fremst innebærer utstrakt bruk av innleid arbeidskraft et brudd med vante forestillinger om det norske landbruket som et utpreget familielandbruk. På enkelte gårder fremstår gårdbrukeren i dag som en 'administrerende direktør' som først og fremst organiserer andres arbeidsinnsats. Bruket eies fortsatt av familien, som også bor på gårdsbruket og styrer produksjonen, men det er andre som gjør mesteparten av kroppsarbeidet ute på åkrene.

I dag finnes det enkelte gårdsbruk som sysselsetter over 200 arbeidstakere i de mest intensive innhøstingsperiodene om sommeren og høsten.

Tilgangen til billig, god og fleksibel arbeidskraft fra utlandet åpner videre for nye driftstilpasninger. Produksjoner som tidligere ikke var lønnsomme, kan være liv laga med hjelp fra villig arbeidskraft fra de nye EU-landene i øst. Mange av dagens gårdbrukere satser bevisst på utlendingene når de utvider produksjonen, og dermed også øker behovet for arbeidskraft, for å tilpasse seg nye rammevilkår som krever økt effektivitet og lønnsomhet innen landbruket. På samme måte er det trolig mange odelsgutter- og jenter som kalkulerer inn arbeidskraft fra utlandet som forutsetning for å kunne satse på landbruket som en fremtidig økonomisk bærekraftig karrierevei.

Dette har også konsekvenser på makronivå. På lengre sikt vil den stabile tilgangen til utenlandsk arbeidskraft kunne påvirke bruksstrukturen i retning av færre og større, men mer arbeidsintensive, enheter. Brox (2005:37) refererer blant annet strategiplanen for landbruket i Vestfold, der det eksplisitt satses på å konsentrasjon av landbruksproduksjonen på færre og større bruk, som 'så kan styrke økonomien ved å bruke rimelig utenlandsk arbeidskraft'.

På den andre siden kan man også tenke seg at den billige og fleksible innleide arbeidskraften vil gjøre det mulig for mer marginale bruksenheter å fortsette driften. En hypotese kan være at noen gårdbrukere vil øke arbeidsinnsatsen utenfor landbruket, i bedre betalte bijobber, og heller kompensere gårdsbrukets arbeidskraftbehov gjennom bruk av øst-europeiske arbeidere.

Arbeidsinnvandringen til landbruket har videre satt et mer globalt preg på bygde-Norge. Gårdsbrukene er blitt en felles arbeidsplass der folk fra hele verden møtes – Norge, Øst-Europa og også resten av verden. Nationen forteller for eksempel om gårdbrukere som flyr inn vietnamesere til sesongarbeid i Norge (Nationen 2006). Dette gir et mangfold som selvsagt påvirker den sosio-kulturelle rammen rundt gårdsdriften. Mange gårdbrukere opplever for eksempel at manglende språkkunnskaper er et betydelig problem for en effektiv gårdsdrift. På den andre siden trekker mange frem utlendingenes bidrag til et større og mer mangfoldig sosialt arbeidsfellesskap som en viktig motivasjon for rekruttering av utenlandske arbeidstakere.

Samtidig er dette tendenser som preger deler av – men langt fra hele – det norske landbruket. Den norske gjennomsnittsbonden driver fortsatt gårdsbruket helt uten utenlandsk arbeidskraft. For de fleste som har utlendinger på gårdsbruket, er dessuten den innleide arbeidsinnsatsen relativt beskjeden og dessuten stort sett avgrenset til innhøstingsperiodene. Det er derfor galt å hevde at det norske landbruket er blitt 'utenlandsk', slik det er hevdet i enkelte medier (se f.eks. reportasjer i Økonomisk Rapport (2006) og Morgenbladet (2005)).

Den økte arbeidsinnvandringen til landbruket er uansett en problemstilling som hele landbruket må forholde seg til i årene fremover. Også ikke-brukerne av utenlandsk arbeidskraft vil merke konsekvensene av de strukturelle endringene som følger av det økte innslaget av rimelig utenlandsk arbeidskraft ellers i landbruket. For eksempel vil de kunne oppleve økt konkurranse fra andre gårdbrukere som effektiviserer produksjonen ved hjelp av øst-europeiske arbeidere. Mange gårdbrukere som ikke benytter denne typen arbeidskraft per i dag, vurderer videre fremtidig bruk av utlendinger i produksjonen. Uansett vil et stadig sterkere innslag av utenlandsk arbeidskraft påvirke den fremtidige offentlige debatten om landbruket. Spesielt vil beskyldninger om det som allmennheten, som forbrukere og som politiske stemmegivere, oppfatter som uholdbare lønns- og arbeidsvilkår kunne svekke landbrukets legitimitet.

Rapportens problemstillinger

Arbeidsinnvandringsdebatten i landbruket har så langt tatt utgangspunkt i relativt grove anslag på arbeidskraftens omfang innen næringen, i kombinasjon med mer eller mindre tilfeldige oppslag i mediene om enkeltstående tilfeller, gjerne med utgangspunkt i arbeidsforhold med svært dårlige lønns- og arbeidsforhold. Det eksisterer en rekke hypoteser om hvilke typer gårdsbruk som er mest tilbøyelige til å benytte utenlandsk arbeidskraft, og hvordan denne arbeidskraften dermed fordeler seg ut over det norske landbruket. Det er også mange mer eller mindre begrunnede hypoteser om hvilke drivkrefter som ligger bak gårdbrukernes valg av utenlandsk arbeidskraft. Ut fra dette er videre det fremtidige potensialet for slik arbeidskraft vurdert.

Debatten om arbeidsinnvandring i landbruket har hittil manglet et mer solid faktagrunnlag. I denne rapporten gis derfor en grundig statistisk behandling av de sentrale spørsmålene innen debatten. Ut fra et større, representativt datamateriale – 'Trender i norsk landbruk' fra 2004 og 2006 – analyseres gårdbrukernes *faktiske* bruk av utenlandsk arbeidskraft, deres vurderinger av *fremtidig* rekruttering av utlendinger til gårdsarbeidet, og deres grunnleggende *vurderinger* knyttet til denne utenlandske arbeidskraftstrategien.

Rapportens problemstillinger er:

1: Hvilke gårdbrukere/gårdsbruk benytter utenlandsk arbeidskraft?

▶ I hvilke *produksjoner* og *landbruksregioner* er det mest vanlig med arbeidsinnvandrere?

▶ Hvilke andre faktorer påvirker sannsynligheten for å bruke arbeidsinnvandrere?

2: Hva er det totale omfanget på arbeidsinnvandringen til landbruket, og hvordan fordeler den utenlandske arbeidskraften seg på de forskjellige produksjonene og regionene?

▶ Hvor store arbeidsstokker med utenlandsk arbeidskraft ansettes?

▶ Hva er den gjennomsnittlige lengden på arbeidsinnvandrerens arbeidsforhold?

3: Hvilke gårdbrukere/gårdsbruk planlegger bruk av utenlandsk arbeidskraft *i årene fremover*?

4: Hva er gårdbrukernes *holdninger* til utenlandsk arbeidskraft?

▶ Hvordan varierer holdningene ut fra gårdbrukernes produksjon, regionale lokalisering og andre kjennetegn ved gårdsbruket og gårdbrukeren?

2: METODISK TILNÆRMING – 'TRENDER I NORSK LANDBRUK' 2004 OG 2006

Den 'nye' arbeidsinnvandringen til landbruket, som til andre næringer og bransjer, er et lite utforsket felt. Bygdeforsknings prosjekt har derfor et klart eksplorerende forskningsdesign. Målsetningen er først og fremst å kartlegge de overordnede trekkene ved fenomenet, utvikle gode forskningshypoteser, og begynne arbeidet med å analysere de forskjellige sosiale prosessene som påvirker gårdbrukernes og arbeidsinnvandrernes handlingsvalg, deres praksiser og erfaringene som de gjør seg. Dette krever et mangfold av teoretiske og metodiske innfallsvinkler, som bare til sammen kan gi et helhetlig bilde av fenomenet.

Denne rapporten, som bygger på data fra en spørreskjemaundersøkelse blant et større og representativt utvalg av norske gårdbrukere, representerer en slik teoretisk og metodisk innfallsvinkel. Utgangspunktet er *gårdsbrukene/gårdbrukernes* perspektiver: Hvilke handlingsstrategier velger bøndene når de stilles overfor muligheten til å ansette øst-europeisk arbeidskraft? Hvilke faktorer påvirker deres bruk av denne arbeidskraften? Videre forteller datamaterialet også om gårdbrukernes generelle vurderinger av den utenlandske arbeidskraften: Representerer et sterkt innslag av utenlandske landarbeidere nye muligheter eller nye problemer for landbruket? Hvor god er denne arbeidskraften – og hvilke lønnsvilkår bør arbeidsinnvandrerne tilbys?

Resultatene i denne rapporten, er de 'generelle' svarene på slike og andre spørsmål – det vil si *gjennomsnittsbondens* handlinger og refleksjoner knyttet til arbeidsinnvandring. Konkret ble 1712 bønder postalt intervjuet i perioden januar-mars i 2004, og 1677 i perioden januar-mars 2006. Bygdeforsknings Trendundersøkelser er brede kartlegginger av en lang rekke landbrukstema, og spørsmålene som direkte omhandler arbeidsinnvandring utgjør derfor bare et mindre antall variabler i undersøkelsen. Totalt ble det stilt tre spørsmål om bruk av utenlandsk arbeidskraft, og det er svarene på disse som representerer analysenes avhengige variabler.²

- ▶ Benyttes det utenlandsk arbeidskraft på gårdsbruket?
 - I så fall – hvor mange arbeidstakere, og hvor lenge arbeider de på gården?
- ▶ Planlegges det bruk av utenlandsk arbeidskraft i årene som kommer?
- ▶ Hvilke holdninger har gårdbrukerne til arbeidsinnvandringen?
 - Overordnet holdning (skeptisk til økt arbeidsinnvandring?)
 - Holdninger til lønn (akseptabelt med lavere lønn for arbeidsinnvandrere?)

² For eksakte spørsmålsformuleringer, se vedlagte spørreskjema.

- Holdninger til arbeidskvaliteten (tilbyr arbeidsinnvandrere fullgod arbeidskraft?)

Gårdbrukernes svar på disse spørsmålene er videre analysert ut fra de mange bakgrunnsvariablene i spørreundersøkelsen, slik som produksjonstype, gårdsbrukets økonomi og forskjellige holdningsspørsmål. Disse spørsmålene representerer de uavhengige variablene i rapportens analyser.

Spørsmål om Trend-undersøkelsenes representativitet, reliabilitet og validitet er drøftet i andre publikasjoner (se Vik og Rye 2006). Vurderingene av materialet viser at undersøkelsen er meget representativ for landbruket, og åpner for analyser som kan generaliseres til landbruket som helhet.

All landbruksstatistikk er for øvrig følsom for hvordan man definerer populasjonen. I Trend-materialet har man valgt en bred definisjon og inkluderer alle '[p]ersoner som er hoveddrivere på gårdsbruk med et dyrka areal på minst 5 daa.' (Vik og Rye 2006:5). Materialet inkluderer dermed også en rekke personer som har liten landbruksproduksjon. Derimot er andre landbruksforetak enn enkeltmannsforetakene (slik som organisasjoner, samdrifter og aksjeselskap) ikke inkludert i utvalget. Det er ikke trolig at denne begrensningen påvirker rapportens analyser i merkbar grad.

Vær ellers oppmerksom på at bøndene ble spurt om de benyttet utenlandsk arbeidskraft på gårdsbruket, uten ytterligere spesifisering av hvordan dette arbeidsforholdet eventuelt var organisert. I prinsippet favner undersøkelsen dermed både direkte ansettelse og ulike former for innleid arbeidskraft, blant annet som tjenesteteltelser (se Dølvik m.fl. 2006). Innen landbruket synes det imidlertid som bruken av utenlandsk arbeidskraft foregår gjennom direkte ansettelse.³

Analysene i rapporten består stort sett av metodisk relativt 'enkle' analyser. Målet har vært å beskrive hvordan gårdbrukerne forholder seg til en utenlandsk arbeidskraftstrategi, og samtidig kartlegge hvordan de utenlandske arbeidstakerne fordeler seg utover det norske landbruket. Mange av analysene er derfor bivariate krysstabuleringer. Rapporten søker videre å identifisere de mest grunnleggende multivariate relasjonene mellom de avhengige og de uavhengige variablene, og slik antyde mulige kausale relasjoner som kan forklare fremveksten av den utenlandske arbeidskraften. Til dette formålet benyttes logistiske regresjoner. Rapporten er likevel skrevet med et allment publikum for øye, og den teknisk-metodiske sjargongen er forsøkt holdt på et minimum. Der mer kompliserte metodiske analyser er nødvendige, har det vært et mål å gi en fremstilling som ikke forutsetter spesialisert metodisk dybdekunnskap. I presentasjonen er det ellers lagt stor vekt på dokumentasjon av de empiriske relasjonene som analyseres, og mye plass er derfor satt av til tabeller. Slik sett kan rapporten også leses som en utvidet og kommentert

³ Bygdeforskning vil komme tilbake til dette spørsmålet i senere publikasjoner på prosjektet.

frekvensrapport. Leserne inviteres til å studere tabellene og gjøre egne analyser av resultatene som presenteres.

3: HVEM BRUKER UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT? PRODUKSJONSMESSIGE OG REGIONALE SKILLER

Trend-undersøkelsen fra 2006 viser at 13,7 prosent av norske gårdbrukere brukte utenlandsk arbeidskraft i større eller mindre omfang i 2005. Dette antyder en økning på nesten 50 prosent fra 2003, som var det siste hele året før EU-utvidelsen.⁴ Forskjellen mellom 2003 og 2005 er statistisk signifikant og bekrefter at omfanget på den utenlandske arbeidskraften fortsatt er i kraftig vekst, i landbruket som i andre næringer.

Innslaget av utenlandske arbeidstakere varierer imidlertid sterkt innad i landbruket. Blant de viktigste faktorene som påvirker bruken av denne arbeidskraften, er gårdsbrukens produksjon, og omfanget og organiseringen av denne. En rimelig hypotese er at de store og arbeidsintensive produksjonene, og spesielt gårdsbruk innen grøntsektoren, i betydelig større grad bruker innleid arbeidskraft enn de mer kapitalintensive produksjonene på mindre gårdsbruk. Dette bekreftes av Trend-materialet.

Tabell 1 viser hvor mange av gårdsbrukene innenfor de forskjellige produksjonene som oppgav bruk av utenlandsk arbeidskraft i 2005. Tabellens øverste rader viser denne andelen etter gårdsbrukets *hovedproduksjon*, mens de nederste radene tar utgangspunkt i alle gårdsbrukene med *en bestemt produksjon*, uavhengig av om dette er hoved- eller biproduksjon på gårdsbruket. Resultatene viser et klart mønster, der de jevnt over mest arbeidsintensive produksjonene også har de høyeste andelen med gårdsbruk som har ansatt utlendinger.

Vær for øvrig oppmerksom på at mange gårdsbruk har flere produksjoner, og at bøndene som deltok i Trend-undersøkelsen ikke spesifiserte hvilke(n) produksjoner som utlendingene eventuelt arbeidet innenfor. Dermed angir den refererte prosentandelen ikke nødvendigvis hvor vanlig utenlandsk arbeidskraft er innen de bestemte produksjonene, men viser hvor vanlig utenlandsk arbeidskraft er på de gårdsbruk som driver med de forskjellige produksjonene. Kornbønder har for eksempel ofte også annen planteproduksjon i tillegg til kornet, og bruker trolig den innleide arbeidskraften til andre oppgaver enn selve kornproduksjonen. Totalt gir resultatene likevel også rimelig gode anslag på arbeidsinnvandrernes arbeidsområder innen landbruket, med enkelte unntak som kommenteres nedenfor.

⁴ 9,2 prosent av gårdbrukerne som deltok i Trend-undersøkelse 2004 rapporterte bruk av utenlandsk arbeidskraft i 2003.

Mest vanlig innen planteproduksjon

Først og fremst er det i planteproduksjonen at mange gårdbrukere bruker utenlandsk arbeidskraft. Aller størst konsentrasjon finner man i produksjonen av grønnsaker, der mer enn to av fem bønder hyrer arbeidskraft fra utlandet (43,1 prosent). Blant frukt- og bærprodusenter er andelen lavere men fortsatt betydelig (35,2 prosent). Dette er begge produksjoner som krever stor manuell arbeidsinnsats, først og fremst under innhøsting, og som derfor ligger godt til rette for ufaglærte arbeidstakere.

Omfanget av utenlandsk arbeidskraft er mindre, men fortsatt over gjennomsnittet, innen de andre planteproduksjonene. Hver femte potetbonde (20,0 prosent) har utlendinger i arbeidsstokken. Litt færre – 16 prosent – blant produsentene av rotvekster (ekskl. gulrøtter) oppgir bruk av slik arbeidskraft. Dette er begge produksjoner som er mer mekaniserte enn grønnsaksproduksjonen.

Blant alle kornprodusenter oppgir 17,2 prosent bruk av utenlandsk arbeidskraft. Trolig skyldes dette de mange kornbøndene som også driver med andre planteproduksjoner, og man ser derfor at prosentandelen er nede i 9,6 for de som har korn som *hovedproduksjon*.

Innen dyreholdet er det først og fremst innen fjærfeproduksjonen at mange bruker utenlandsk arbeidskraft. Hver fjerde bonde med verpehøns (23,5 prosent) og mer enn hver tredje med slaktekyllinger (36,4 prosent) rapporterte utenlandske ansatte i 2005. Merk at anslagene bygger på små underutvalg, hhv. 85 og 22 gårdsbruk (n=85 og 22), men at utslagene likevel er så sterke at resultatene blir statistisk signifikante sett i forhold til gjennomsnittet for hele landbruket. Også innen svineproduksjonen er det mer utbredt med utenlandske arbeidstakere enn gjennomsnittet for all bruk. Nesten hver fjerde (23,4 prosent) grisebonde har utlendinger i arbeidsstokken.

På gårdsbruk med storfe eller sau ligger bruken av utenlandsk arbeidskraft på linje med eller svakt under gjennomsnittet for alle gårdsbruk. Resultatene antyder ellers at geiteholdet har utstrakt bruk av utenlandsk arbeidskraft (25,0 prosent), men dette kan skyldes tilfeldigheter på grunn av lavt utvalg av denne typen gårdsbruk i datamaterialet (n=28).

Resultatene viser videre et betydelig innslag av utenlandsk arbeidskraft på gårdsbruk med skog som hovedproduksjon. Her oppgir hvert fjerde bruk (23,9 prosent) at de benytter seg av utlendinger i arbeidet. At bare 14,9 prosent av *alle* gårdsbruk med noe skogsdrift benytter arbeidsinnvandrere, er mindre oppsiktsvekkende, etter som nesten hvert annet gårdsbruk har noe skogsdrift, men som regel i et svært beskjedent omfang. Det samme gjelder også resultatet for gras- og grøntfôrproduksjon.

TABELL 1: ANDEL SOM BRUKER UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT ETTER GÅRDSBRUKENES HOVEDPRODUKSJON (ØVRE RADER) OG ENKELTPRODUKSJONER (NEDRE RADER). PROSENT.

	%	n	Sig. ¹
Hovedproduksjoner			
Melkeproduksjon	13,7	563	
Husdyrhold	11,3	547	*
Kornproduksjon	9,6	343	*
Annen planteproduksjon	39,4	94	**
Skog	23,9	46	*
Annen produksjon	10,9	55	
Produksjon (ikke nødvendigvis hovedproduksjon)			
Storfe	13,7	735	
Svin	23,4	111	**
Sau	11,9	514	
Geit	25,0	28	
Verpehøns	23,5	85	**
Slaktekyllinger	36,4	22	**
Korn	17,2	604	**
Rotvekster (ekskl. gulrøtter)	16,0	25	
Poteter	20,0	265	**
Grønnsaker (inkl. gulrøtter)	43,1	72	**
Frukt og bær	35,2	91	**
Gras og grøntfôr	13,2	927	
Skogsdrift	14,9	798	
Totalt	13,7	1648	

Signifikansnivå: * <0,05; ** < 0,01.

1: Resultatet for den enkelte hovedproduksjon / enkeltproduksjon er testet mot gjennomsnittet for alle gårdsbruk. Pearson's kjikvadrattest (tosidig test). n angir antall bruk med den aktuelle produksjonen.

Tilsvarende analyser er gjort av data fra Trend-undersøkelsen fra 2004, der bøndene rapporterte eventuell bruk av utenlandske arbeidstakere i 2003. Mønsteret er jevnt over det samme. Også økningen i antallet utenlandske arbeidstakere i to-årsperioden synes jevnt fordelt mellom de forskjellige produksjonene. Unntaket er grøntsektoren, som hadde en svakere økning enn de andre produksjonene. Dette skyldes trolig at grøntsektoren har de lengste tradisjonene for bruk av utenlandsk sesongarbeidskraft, og kvotesystemet som regulerte tilgangen på utenlandsk arbeidskraft før EU-utvidelsen i 2004, var spesielt innrettet med tanke på denne sektoren av landbruket.

Skogbrukene har derimot hatt en betydelig sterkere vekst i andelen som bruker utenlandsk arbeidskraft enn gjennomsnittet. Resultatene for skogbrukene er imidlertid beheftet med store feilmarginer på grunn av små underutvalg av denne typen gårdsbruk.

Resultatene dokumenterer at det først og fremst er innen de arbeidsintensive produksjonene at mange gårdbrukere finner det hensiktsmessig å rekruttere utenlandske arbeidstakere. Dette gjelder både innen dyreholdet og planteproduksjonen. Samtidig viser analysene at det også i resten av landbruket er svært mange gårdbrukere som benytter seg av denne typen arbeidskraft. Dette viser at rekruttering av utenlandsk arbeidskraft også er en aktuell arbeidskraftstrategi for gårdbrukere som ikke driver store, arbeidsintensive produksjoner.

Regionale tendenser

Naturgitte forhold, landbrukspolitiske føringer og flere gårdsbruk med spesialiserte produksjoner har medført en sterk regional arbeidsdeling innad i det norske landbruket. Den sterkere tendensen til rekruttering av arbeidsinnvandrere innen noen produksjoner, resulterer derfor også i et regionalt mønster i satsingen på utenlandske arbeidskraftstrategier. I tabell 2 presenteres prosentandelen av gårdsbruk som brukte utenlandsk arbeidskraft i seks forskjellige regioner.

TABELL 2: ANDEL SOM BRUKER UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT ETTER REGION. PROSENT.

	%	n	Sig.
Østlandet (Østf., Oslo, Akershus, Vestf., Buskerud)	17,9	351	**
Innlandet (Hedmark, Oppland)	15,0	314	
Sør-Norge (Telemark, Aust/Vest-Agder, Rogaland)	10,7	271	
Vestlandet (Hordaland, Sogn og Fj., Møre og R.)	14,0	314	
Trøndelag	12,7	268	
Nord-Norge	7,1	127	*
Totalt	13,7	1645	

Signifikansnivå: * <0,05; ** <0,01.

1: Resultatet for den enkelte regionen er testet mot gjennomsnittet for hele landet. Pearson's kji-kvadrattest (tosidig test). n angir antall bruk med den aktuelle produksjonen.

Som forventet, viser resultatene en klar overrepresentasjon av gårdsbruk med utenlandske arbeidstakere i regioner som har en betydelig planteproduksjon. Det aller sterkeste innslaget av utlendinger finnes i den sentrale østlandsregionen, der nesten hvert femte gårdsbruk (17,9 prosent) hyrer inn denne typen arbeidskraft.

Også for Hedmark og Oppland antyder tabellen en overrepresentasjon av utenlandsk arbeidskraft. Det samme gjelder Vestlands-landbruket, der man ville forvente at de mange gårdsbrukene med frukt- og bærproduksjon trekker prosentandelen opp over gjennomsnittet for hele landet. Avvikene fra gjennomsnittet er imidlertid ikke sterke nok til at de bekreftes av signifikanstestene. Trøndelag og Sør-Norge ligger på sin side litt under under landsgjennomsnittet, men heller ikke dette er statistisk signifikante resultater.

De nord-norske gårdsbrukene peker seg klart ut med minst bruk av utenlandsk arbeidskraft. Resultatet, som er signifikant på et femprosentnivå, er heller ikke overraskende, ut fra produksjonsstrukturen i disse delene av landet.

Samtidig understreker det geografiske mønsteret i bruken av den utenlandske arbeidskraften at øst-europeerne representerer et relativt 'allment' fenomen innen det norske landsbruket. Bruk av utenlandsk arbeidskraft er en strategi som verken er begrenset til bestemte produksjoner eller til visse landsdeler.

Overlappende effekter?

Tabellene 1 og 2 viser at produksjonstype og geografisk lokalisering i stor grad påvirker bøndenes bruk av utenlandsk arbeidskraft. Samtidig er dette to variabler som 'overlapper' hverandre: Østlandet kommer for eksempel ut med høye prosentandeler på grunn av landsdelens sterke innslag av planteproduksjon.

Mer inngående analyser av Trend-undersøkelsen viser likevel at variablene har betydelige unike effekter. Det er tydelige regionale forskjeller innen én og samme produksjon, på samme måte som det er klare forskjeller mellom produksjonene i hver av regionene. Dette kan illustreres gjennom multivariate logistiske regresjonsanalyser, som beregner gårdsbrukenes tilbøyelighet til å bruke utenlandsk arbeidskraft ut fra de to variablene 'produksjonstype' og 'region' i en og samme modell. Tabell 3 viser dermed sannsynligheten for at gårdsbruk innen bestemte produksjoner benytter utenlandsk arbeidskraft *uavhengig av geografisk plassering* (de øverste radene), eller motsatt, sannsynligheten for at gårdsbruk i en region bruker utenlandsk arbeidskraft *uavhengig av produksjonstype*.

I tabellen rapporteres gårdsbrukenes prosentvise forskjell i sannsynligheten for bruk av utenlandsk arbeidskraft sammenlignet med referansekategoriene (hhv. melkeproduksjon og Østlandet). De fem øverste radene i tabellen (hovedproduksjon) angir endringene i de forskjellige produksjonens sannsynlighet for bruk av utenlandsk arbeidskraft sammenlignet med referansekategorien, det vil si melkeproduksjon. Resultatene viser at gårdbrukere som driver annen planteproduksjon har 273 prosent høyere tilbøyelighet til å bruke utenlandsk arbeidskraft enn melkebøndene. Skogsbøndene har 70 prosent høyere tilbøyelighet, mens bønder med annet husdyrhold enn melkekyr og restkategorien 'annen produksjon' derimot er mindre tilbøyelige til å bruke utenlandske arbeidstakere enn melkebøndene (23 og

35 prosent). Man ser videre at kornprodusentene peker seg tydeligst ut med lav tilbøyelighet til bruk av utenlandsk arbeidskraft (58 prosent lavere tilbøyelighet enn melkebøndene).

TABELL 3: RELATIV SANNSYNLIGHET FOR Å BRUKE UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT ETTER GÅRDSBRUKETS HOVEDPRODUKSJON OG REGION. MULTIVARIAT LOGISTISK REGRESJONSANALYSE. PROSENTVIS ENDRING I FORHOLD TIL REFERANSEKATEGORI. N = 1656.

	Prosentvis endring i forhold til referansekategori	Sig.
Hovedproduksjon (ref.kat.: melkeproduksjon)		
Husdyrhold	-23	
Kornproduksjon	-58	**
Annen planteproduksjon	273	**
Skog	70	
Annen produksjon	-35	
Region (ref.kat.: Østlandet)		
Innlandet	-40	*
Sør-Norge	-63	**
Vestlandet	-48	**
Trøndelag	-48	**
Nord-Norge	-75	**

Signifikansnivå: * <0,05; ** <0,01.

De fem nederste radene i tabellen (region) viser på tilsvarende måte at bøndene i alle regioner har lavere tilbøyelighet til bruk av utenlandsk arbeidskraft enn de sentrale østlandsbøndene.

4: ARBEIDSINNVANDRERNES DISTRIBUTJON I PRODUKSJONER OG REGIONER

Analysene i denne rapporten fokuserer på *gårdbrukernes* bruk av utenlandsk arbeidskraft, og diskuterer hvilke faktorer som øker gårdbrukernes tilbøyelighet til å ansette utenlandske arbeidstakere. Dette er ikke det samme som en analyse av hvor arbeidsinnvandrerne faktisk arbeider. At for eksempel grønnsaksprodusentene i størst grad bruker utenlandsk arbeidskraft, betyr ikke det samme som at de fleste utlendingene jobber på bruk med grønnsaksproduksjon, ettersom det er relativt få gårdsbruk med denne typen produksjon.

Data fra Trend-undersøkelsen gjør det imidlertid også mulig å anslå hvordan utlendingene er fordelt i de ulike delene av landbruket. Man tar da utgangspunkt i gårdbrukerne som rapporterer bruk av utenlandsk arbeidskraft, og bruker disse som utgangspunkt for å studere arbeidsinnvandrernes fordeling på sentrale variabler, slik som produksjon og region. Dette er imidlertid mer usikre resultater, ettersom de bygger på analyser av et underutvalg av gårdbrukerne i Trend-datamaterialet, det vil si de 227 gårdbrukerne som rapporterte at de hadde utlendinger i arbeid på gårdsbruket i løpet av 2005. Slike estimater gir likevel interessante pekepinner om den totale fordelingen av den utenlandske arbeidskraften, ikke minst på grunn av fraværet av andre datakilder.

I tabell 4 vises den estimerte fordelingen av de 22.000 arbeidsinnvandrerne på forskjellige hovedproduksjoner og regioner. I et tidligere notat fra prosjektet har vi anslått det totale antallet årsverk som den utenlandske arbeidsstyrken utfører til anslagsvis 4800 (Rye 2006), og i tabellen er også disse årsverkene forsøkt splittet opp på produksjoner og regioner.

Resultatene viser at det er flest arbeidsinnvandrere innen planteproduksjonen, med anslagsvis 7000 ansatte. 5500 utlendinger er ansatt både på gårdsbruk med melkeproduksjon og på gårdsbruk med husdyrhold som hovedproduksjon. Resten, om lag 4000 arbeidere, er spredt på kornbrukene og de øvrige produksjonene.

Omregnet til årsverk finner vi derimot det største omfanget på den utenlandske arbeidskraften innen melkeproduksjonen, med til sammen 1500 årsverk. Deretter følger gårdsbruk som driver med annet husdyrhold (1300 årsverk).

På denne rangeringen kommer planteprodusentene, som har flest arbeidstakere, på en tredjeplass, med et estimert omfang på 1200 årsverk. Forklaringen er at arbeidstakerne på gårdsbruk med planteproduksjon ofte er i landet på kortvarige opphold i forbindelse med mer kortvarig, men intenst, innhøstingsarbeid. Innen husdyrholdet er det derimot mer vanlig med mer langvarige ansettelsesforhold gjennom hele sommerhalvåret, og i noen tilfeller også helårsengasjement (se neste kapittel).

TABELL 4: ARBEIDSINNVANDRERNES FORDELING (ANTALL ANSATTE OG ANTALL ÅRSVERK) ETTER HOVEDPRODUKSJONER OG REGIONER. ESTIMATER.

	Antall ansatte	Antall årsverk	n
Hovedproduksjon			
Melkeproduksjon	≈5500	≈1500	77
Husdyrhold	≈5500	≈1300	62
Kornproduksjon	≈2500	≈400	33
Annen planteproduksjon	≈7000	≈1200	37
Alle andre produksjoner	≈1500	≈300	18
Region			
Østlandet	≈6500	≈1400	63
Innlandet	≈4000	≈800	47
Sør-Norge	≈4000	≈1100	29
Vestlandet	≈5000	≈900	44
Trøndelag	≈2000	≈400	34
Nord-Norge	≈500	≈100	9
Totalt	22000	4800	227

Resultatene er angitt med \approx foran estimatene for å understreke den innebygde usikkerheten knyttet til slike beregninger. For antall ansatte er estimatene rundet av til nærmeste 500, for antall årsverk til nærmeste 100. Det er ikke oppgitt separate anslag for skogbruket og kategorien 'annen produksjon' på grunn av det lave antallet gårdsbruk i disse kategoriene (n=11/7).

Tabellen viser videre at det er flest arbeidsinnvandrerne på gårdsbrukene i fylkene som inngår i den sentrale østlandsregionen (6500). Deretter følger Vestlandet med om lag 5000 utenlandske arbeidstakere. Videre har Innlandet og Sør-Norge hver anslagsvis 4000 ansatte fra utlandet, mens bare 2000 arbeidsinnvandrere arbeider i det trønderske landbruket. Nord-Norge kommer nederst på denne listen, med en estimert agrar utenlandsk arbeidsstyrke på 500 personer. Det nordnorske estimatet er imidlertid beheftet med stor statistisk usikkerhet, ettersom det bygger på opplysninger fra bare 9 gårdsbruk i Trend-materialet.

Den regionale fordelingen av arbeidsinnvandrernes innsats målt i antall årsverk følger grovt sett det samme mønsteret. Man ser imidlertid at Sør-Norge er registrert med flere årsverk enn Vestlandet. Forklaringen er trolig som ovenfor, at relativt flere av de vestlandske arbeidsinnvandrerne kommer til landet i forbindelse med innhøstingsarbeid i kortere perioder.

5: STØRRELSE PÅ ARBEIDSTOKKER OG LENGDE PÅ ARBEIDSFORHOLDENE

Informasjonen fra de 227 gårdsbrukene som rapporterte bruk av utenlandsk arbeidskraft i Trend-undersøkelsen, gir videre indikasjoner på hvor mange utenlandske arbeidstakere de forskjellige gårdsbrukene sysselsetter, og også hvor lenge arbeidsforholdene varer. Noen av hovedfunnene er som nevnt tidligere rapportert i Rye (2006):

1) For de fleste gårdsbrukene som har utenlandsk arbeidskraft, dreier det seg om svært små arbeidsstokker. En tredjedel av gårdbrukere ansetter én eneste arbeidstaker, en annen tredjedel har to utenlandske arbeidstakere på gårdsbruket, mens den siste tredjedelen ansetter tre eller flere. Det er få gårdbrukere som har store, utenlandske arbeidsstokker. Bare 3,8 prosent av de 227 gårdbrukerne i undersøkelsen oppgir at de sysselsetter ti eller flere utlendinger.

2) De fleste utenlandske arbeidstakere er sesongarbeidere. Så mange som fire av ti gårdbrukere i Trend-undersøkelsen rapporterer at arbeidsinnvandrenes arbeidsopphold på gårdsbrukene i gjennomsnitt varte i én måned eller kortere. I gjennomsnitt varer utlendingenes ansettelsesforhold i 2,4 måneder.

3) Man ser likevel tendenser til mer langvarige ansettelser. En betydelig andel av gårdbrukerne (11,9 prosent) rapporterte at de utenlandske arbeidstakerne i gjennomsnitt arbeidet på gården i seks måneder eller lenger. Med andre ord er det ikke kun kortvarig sesongarbeid som de utenlandske arbeidstakerne rekrutteres til.

Også på disse punktene er det stor variasjoner mellom produksjonene. I tabell 5 vises hvor mange utenlandske arbeidstakere som jobbet på gårdsbrukene (de første kolonnene) og hvor lenge disse arbeidet på gården i gjennomsnitt (de siste kolonnene) fordelt på hovedproduksjonene. På begge feltene er det planteproducentene som peker seg ut. På den ene siden har disse gårdsbrukene langt oftere store arbeidsstokker enn andre gårdsbruk. To av tre planteprodusenter har flere enn to arbeidstakere, en prosentandel som er over det dobbelte av alle de andre hovedproduksjonene. Samtidig er mer langvarige ansettelser sjeldnere innen planteproduksjonen enn ellers i landbruket. Bare 5,4 prosent av arbeidsforholdene varer lenger enn to måneder. Gjennomsnittet trekkes trolig først og fremst ned av de mange utlendingene som høster produkter som har svært kort modningsperiode, som for eksempel jordbær der sesongen er over i løpet av noen få hektiske sommeruker. Også de fleste andre produktene innen grøntsektoren har korte innhøstingsperioder.

I motsatt ende peker melkeprodusentene seg ut med mange små arbeidsstokker. På ni av ti melkebruk som bruker utenlandsk arbeidskraft, er det bare en eller to utlendinger som er ansatt. Melkebrukene har derimot det største innslaget av langvarige ansettelser. På hvert fjerde gårdsbruk (27,5 prosent) innen denne kategorien er gjennomsnittlig arbeidsforhold lenger enn tre måneder.

Også blant andre som driver med husdyrhold, er den gjennomsnittlige arbeidslengden lenger enn ellers i landbruket.

TABELL 5: STØRRELSE PÅ ARBEIDSTOKKER OG GJENNOMSNI TT LIG LENGDE PÅ ARBEIDSFORHOLDENE ETTER HOVEDPRODUKSJON. PROSENT.

	n	Antall ansatte		Gjennomsnittlig lengde på arbeidsforhold		
		1 eller 2	3 eller flere	Opp til 1 mnd.	2 el. 3 mnd.	Over 3 mnd.
Melkeproduksjon	71/69	88,7	11,3	26,1	46,4	27,5
Husdyrhold	54/50	75,9	24,1	42,0	34,0	24,0
Kornproduksjon	32/30	78,1	21,9	60,0	30,0	10,0
Annen planteprod.	37/37	35,1	64,9	37,2	56,8	5,4
Totalt	210/202	72,4	27,6	40,1	40,6	19,3

Forskjellene mellom hovedproduksjonene er samlet sett signifikante på et ettprosentnivå (Pearson's kjikvadrattest) for gruppen som helhet, både mht. antall ansatte og lengde på arbeidsforholdene.

Enkelte gårdbrukere hadde ikke oppgitt størrelse på arbeidsstokken eller den gjennomsnittlige lengden på arbeidsforholdene, og n er derfor lavere enn det totale antallet gårdsbruk med utenlandsk arbeidskraft. Det er ikke oppgitt anslag for skogbruket og kategorien 'annen produksjon' på grunn av det lave antallet gårdsbruk i disse kategoriene (n=11/7).

Igjen er det nødvendig å understreke at disse resultatene bør tolkes med varsomhet, ettersom de bygger på analyser av relativt små underutvalg i Trendmaterialet. Dette er også årsaken til at gårdsbruk der hovedproduksjonen er skog eller som faller inn i kategorien 'annen produksjon' ikke er tatt med i tabell 5 (n = 11 og 7).

6: PLANER FOR FREMTIDIG BRUK AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT

Omfanget på den utenlandske arbeidskraften i landbruket har økt jevnt siden begynnelsen av 1990-tallet, og spesielt etter EU-utvidelsen i 2004. Mange venter at denne økningen vil fortsette i årene som kommer. Om dette skjer, avhenger av mange faktorer, som for eksempel EUs og de norske myndighetenes arbeidsinnvandringspolitikk. Hittil synes det imidlertid som gårdbrukernes etterspørsel etter arbeidskraft har vært svært avgjørende for volumet på arbeidskraftimporten til landbruket. I Trend-undersøkelsen er gårdbrukerne derfor spurt om de planlegger å bruke arbeidsinnvandrere i den nærmeste fremtid. Slike fremtidsspådommer må selvsagt tas med forbehold, og gårdbrukernes svar gir ingen fasit på den faktiske utviklingen i antallet arbeidsinnvandrere i landbruket årene fremover. Like fullt gir det en interessant pekepinne når så mange som 22,6 prosent av alle gårdbrukerne i undersøkelsen svarer at de trolig vil bruke utenlandske arbeidstakere i sin produksjon i årene som kommer. Det betyr at nesten hvert fjerde gårdsbruk vurderer å bruke utenlandske arbeidstakere i fremtiden. Dette antyder at det, sett fra gårdbrukernes perspektiv, er et betydelig potensial for fortsatt økt arbeidsinnvandring til landbruket.

Sammenlignet med anslaget for *faktisk* bruk av utenlandsk arbeidskraft representerer det aggregerte estimatet basert på gårdbrukernes vurderinger, en økning på 65 prosent (8,9 prosentpoeng) i den totale arbeidsinnvandringen til landbruket. I så fall vil det samlede fremtidige omfanget på arbeidsinnvandringen til næringen være et sted mellom 30.000 til 40.000 personer.

Også i Trend-undersøkelsen i 2004 ble spørsmålet om trolig fremtidig bruk av utenlandsk arbeidskraft stilt til gårdbrukerne som deltok. Den gangen svarte om lag en like stor prosentandel av bøndene (22,3 prosent) at de vurderte å ansette utenlandske arbeidstakere i årene som kommer. Med andre ord kan det virke som om 22 til 23 prosent representerer et øvre tak for omfanget på utenlandsk arbeidskraft i landbruket. Økningen de siste årene viser at landbruket er i ferd med å ta ut dette potensialet.

Tabell 6 gir en mer detaljert oversikt over potensialet for utenlandsk arbeidskraft innen de forskjellige produksjonene. I hovedtrekk ser man at den fremtidige bruken av utenlandske arbeidstakere vil være størst innen produksjonene der man allerede finner utstrakt bruk av denne typen arbeidskraft. For eksempel svarer halvparten (48,9 prosent) av gårdbrukerne med planteproduksjon (ekskl. korn) som hovedproduksjon at de vurderer å bruke utenlandsk arbeidskraft i årene som kommer. For alle grønnsaksprodusenter er den tilsvarende prosentandelen litt høyere (50,0 prosent). Blant frukt- og bær dyrkerne svarer 40,7 prosent at de vurderer fremtidig bruk av utenlandske arbeidere.

TABELL 6: FREMTIDIG BRUK AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT ETTER GÅRDSBRUKETS HOVEDPRODUKSJON OG FOR ENKELTPRODUKSJONER. PROSENT. (SKRAVERT KOLONNE VISER DAGENS BRUK AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT, JFR. TABELL 1.)

	<i>Bruker allerede</i> arb.innv. (jfr. tab. 1)	<i>Planlegger bruk</i> av arb.- innv.	Diff. kol. 2-1	n	Sig.
Hovedproduksjoner¹					
Melkeproduksjon	13,7	24,2	10,5	563	
Husdyrhold	11,3	19,4	8,1	106	*
Kornproduksjon	9,6	18,5	8,9	63	**
Annen planteproduksjon	39,4	48,9	9,5	45	**
Skog	23,9	26,1	2,2	12	
Annen produksjon	10,9	16,4	5,5	9	
Produksjon (ikke nødvendigvis hovedproduksjon)					
Storfe	13,7	24,3	10,6	734	
Svin	23,4	36,9	13,5	111	**
Sau	11,9	17,7	5,8	515	**
Geit	25,0	35,7	10,7	28	
Verpehøns	23,5	21,2	-2,3	85	
Slaktekyllinger	36,4	36,4	0,0	22	
Korn	17,2	27,7	10,5	602	**
Rotvekster (ekskl. gulrøtter)	16,0	24,0	8,0	25	
Poteter	20,0	30,2	10,2	265	**
Grønnsaker (inkl. gulrøtter)	43,1	50,0	6,9	72	**
Frukt og bær	35,2	40,7	5,5	91	**
Gras og grøntfôr	13,2	22,2	9,0	926	
Skogsdrift	14,9	25,7	10,8	798	**
Totalt	13,7	22,6	8,9	1651	

Signifikansnivå: * <0,05; ** <0,01.

1: Resultatet for den enkelte hovedproduksjon / enkeltproduksjon er testet mot gjennomsnittet for alle gårdsbruk med Pearson's kjiqvadrattest (tosidig test). n angir antall bruk med den aktuelle produksjonen.

For de andre produksjonene varierer anslagene fra 17,7 (sau) til 36,9 (svin) prosent. Med andre ord er det ingen produksjoner der færre enn hver sjettede gårdbruker planlegger fremtidig bruk av utenlandsk arbeidskraft.

Det er ellers verdt å merke seg at differansen mellom faktisk og trolig fremtidig bruk er lavere innen grønt-sektoren enn for resten av landbruket (6,9/5,5 mot 8,9 prosentpoeng). Den største differansen mellom dagens og den antatte

fremtidige bruken er blant svinebøndene, der avviket er på hele 13,5 prosentpoeng. De eneste produksjonene der det er et lite eller ikke-eksisterende avvik, er blant fjærfe-produzentene.

7: ANDRE KJENNETEGN VED BRUKERE AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT

Analysene i kapittel 3 drøftet produksjonsmessige og regionale variasjoner i gårdbrukernes tilbøyelighet til bruk av utenlandsk arbeidskraft. Resultatene viste at det spesielt innen planteproduksjonen og i det østlandske landbruket er mange som velger utenlandske arbeidskraftstrategier. Man kan også tenke seg mange andre forhold som påvirker sannsynligheten for at gårdbrukere velger å rekruttere utenlandsk arbeidskraft, slik som strukturelle kjennetegn ved gårdsbruket (f.eks. bruksstørrelse) og gårdbrukeren (f.eks. alder og utdanning). Dette kapitlet tar for seg slike forklaringsfaktorer, og utdyper diskusjonene ovenfor. Diskusjonen tar utgangspunkt i to forskjellige metodiske innfallsvinkler til problematikken.

1) For det første gis en *deskriptiv* (bivariat) analyse ut fra en lang rekke variabler man kan anta påvirker bruken av utenlandsk arbeidskraft. Dette forteller om hvorvidt gårdsbruk som skårer forskjellig på én av de uavhengige variablene (f.eks. bruksstørrelse) også skårer ulikt på den avhengige variabelen (dvs. bruken av utenlandske arbeidstakere). Blant annet forteller tabell 7 at de største gårdsbrukene (definert ut fra dyrkingsarealet) langt oftere benytter seg av arbeidsinnvandrere enn de mindre gårdsbrukene.

Å *beskrive* sammenhengen mellom to variabler (bruksstørrelse og bruk av utenlandsk arbeidskraft) er likevel ikke det samme som å påvise en *årsakssammenheng* mellom disse variablene. Det *kan* være at de store gårdsbrukenes hyppige bruk av utenlandsk arbeidskraft ikke skyldes selve bruksstørrelsen, men at gårdsbruk med store produksjonsarealer jevnt over også har andre egenskaper som øker sannsynligheten for rekruttering av utlendinger. Man kan blant annet tenke seg at man finner de største driftsenhetene innen planteproduksjonen, og at *dette* er årsaken til at mange store gårdsbruk ansetter utlendinger.

2) Slike årsaksforhold kan vurderes ved hjelp av multivariat regresjonsanalyse. Dette er en analyseteknikk som gjør det mulig å sammenligne gårdsbruk med forskjellige skåre på én variabel (f.eks. bruksstørrelse) samtidig som man kontrollerer for gårdsbrukenes skåre på en rekke andre uavhengige variabler. Sagt på en annen måte: Man sammenligner store og små gårdsbruk *som ellers er like*, det vil si gårdsbruk som driver med samme type produksjon i samme region, som har lik arbeidsinnsats og bruksinntekt, som drives av samme type gårdbrukere (kjønn, alder og utdanning), og så videre.

I tabell 7 fremgår det for eksempel at den bivariante sammenhengen mellom gårdsbrukets størrelse og bruk av utenlandsk arbeidskraft ikke blir reproduisert med statistisk signifikante resultater i den multivariate analysen. Det skal tolkes som at bruksstørrelsen ikke har noen klar selvstendig effekt på sannsynligheten for bruk

av utenlandsk arbeidskraft *etter at man har kontrollert* for de andre uavhengige variablene som inngår i analysen.

Med andre ord: Når man sammenligner *ellers like gårdsbruk*, er det ingen tendens til at bruksstørrelsen påvirker sannsynligheten for at man har utenlandske arbeidstakere på gårdsbruket.

Begge innfallsvinklene gir nyttig informasjon om gårdbrukernes bruk av utenlandsk arbeidskraft, men det er viktig å skille resultatene fra hverandre:

- ▶ De bivarierte resultatene *beskriver* forskjeller mellom gårdsbrukenes sannsynlighet for å ansette utenlandske arbeidstakere vurdert ut fra én variabel – men forteller ikke om denne variabelen i seg selv påvirker denne sannsynligheten.

Eks.: Større gårdsbruk brukere oftere utenlandsk arbeidskraft enn mindre gårdsbruk.

- ▶ De multivariate resultatene antyder variablenes *kausale påvirkning* på gårdsbrukenes sannsynlighet for å ansette utenlandske arbeidstakere.

Eks.: Et gårdsbruks størrelse påvirker ikke bruken av utenlandsk arbeidskraft.

I tabell 7 er de bivarierte og multivariate resultatene presentert parallelt. Den første kolonnen viser den *bivariate* sammenhengen mellom den enkelte variabelen og gårdsbrukenes bruk av utenlandsk arbeidskraft. Resultatene er oppgitt i prosentandeler. Tabellen viser for eksempel at 8,7 prosent av gårdsbrukene med mindre enn 50 dekar dyrket mark benytter utenlandsk arbeidskraft, mens hele 34,0 prosent av gårdsbrukene over 500 dekar har utlendinger ansatt.

Den neste kolonnen viser det *multivariate* resultatet. Her er effektene av de uavhengige variablene oppgitt som oddsratioer, det vil si den relative sannsynligheten for at en gruppe gårdsbruk bruker utenlandsk arbeidskraft sammenlignet med den aktuelle referansekategorien. For eksempel ser vi at gårdsbruk med over 500 dekar dyrket areal har halvannen gang så høy odds for å ansette utlendinger enn gårdsbrukene som utgjør referansekategorien, det vil si gårdsbruk med mindre enn 50 dekar dyrket mark.⁵

En oddsratio høyere enn 1 betyr økt sannsynlighet, mens en oddsratio lavere enn 1 betyr redusert sannsynlighet (hele tiden sett i forhold til referansekategorien). Man kan også regne dette om til prosentvise forskjeller ved å trekke 1 fra oddsratioen og så multiplisere med 100. For eksempel har de største gårdsbrukene 53 prosent høyere sannsynlighet for å bruke utenlandske arbeidskraft enn de minste $((1,53-1) * 100)$.

⁵ Merk at dette resultatet imidlertid ikke er statistisk signifikant.

Alle resultater som er statistisk signifikant er i tabellen skrevet med uthevet skrift. Det betyr at man med god sikkerhet (95 prosent sannsynlighet) kan konkludere at forskjellene ikke skyldes tilfeldigheter knyttet til utvalget, men reflekterer en faktisk forskjell mellom alle norske gårdsbruk. Ikke-signifikante resultater betyr at resultatene ikke er tydelige nok til at man kan trekke endelige konklusjoner, og bare gir en indikasjon på hva som er sammenhengen mellom variablene.

I dette kapitlet fokuseres det på sju knipper med forklaringsvariabler, som gjennomgås hver for seg:

- 1) Produksjon og geografisk lokalisering (jfr. kap. 3)
- 2) Strukturelle kjennetegn ved gårdsbruket
- 3) Gårdsbrukets driftstrategier
- 4) Subjektive driftsøkonomiske indikatorer
- 5) Gårdbrukerens driftsfilosofi
- 6) Kjennetegn ved gårdbrukeren
- 7) Sosial-organisatoriske faktorer

1) Produksjon og geografisk lokalisering

De bivariate resultatene for produksjonstype og regional lokalisering er diskutert i kapittel 3 (se tabellene 1 og 2, og også den multivariate analysen i tabell 3), og trenger ingen ytterligere kommentarer.

I den multivariate analysen er forskjellene mellom produksjonene enda tydeligere enn i den bivariate analysen. Spesielt peker planteprodusentene seg ut med langt høyere sannsynlighet for å bruke utenlandsk arbeidskraft. Når alle andre variabler holdes konstante, har disse gårdsbrukene hele sju ganger så høy tilbøyelighet til å bruke utenlandsk arbeidskraft enn melkeprodusentene (referansekategori). Også skogbrukerne fremstår med en markant høyere sannsynlighet for bruk av utenlandsk arbeidskraft i den multivariate analysen, med en oddsratio på 2,78. Resultatene forsterker ytterligere hypotesen om at gårdsbrukets produksjonstype er svært avgjørende for bøndernes rekruttering av utlendinger til gårdsarbeidet.

Også de regionale forskjellene fremtrer som mer markante i den multivariate modellen. Oddsratioene varierer fra 0,28 (Nord-Norge) til 1,09 (Vestlandet). Merk at det for de vestlandske bønderne, etter kontroll for andre variabler, estimeres en høyere sannsynlighet for bruk av utenlandsk arbeidskraft enn gårdbrukerne både på Østlandet og Innlandet. Det er verdt å merke seg at de regionale forskjellene er enda tydeligere etter kontroll for effektene av de mange andre variablene i regresjonsmodellen. Gårdsbrukets geografiske lokalisering synes med andre ord å ha en klar selvstendig effekt på sannsynligheten for bruk av utenlandske arbeidstakere.

TABELL 7: FAKTORER SOM PÅVIRKER BRUK AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT .
 BIVARIATE OG MULTIVARIAT ANALYSER. RESULTATER I PROSENT (BIVARIATE
 ANALYSER) OG ODDSRATIO (MULTIVARIAT ANALYSE). N = 1600-1677 (BIVARIATE
 ANALYSER); N = 1430 (MULTIVARIAT ANALYSE).

		Bivariat	Multivariat
Hovedprod.	Melkeprod. (ref.kat.)	13,7	
	Husdyrhold	11,3	1,02
	Kornproduksjon	9,6	1,12
	Annen planteproduksjon	39,4	7,07
	Skog	23,9	2,78
	Annen produksjon	10,9	1,33
Region	Østlandet (ref.kat.)	17,9	
	Innlandet	15,0	0,79
	Sør-Norge	10,7	0,44
	Vestlandet	14,0	1,09
	Trøndelag	12,7	0,57
	Nord-Norge	7,1	0,28
	Bruksstørrelse	<50 daa. (ref.kat.)	8,7
50-99 daa.		6,8	0,79
100-249 daa.		13,3	1,32
250-499 daa.		18,8	1,43
>500 daa.		34,0	1,53
Deltid / heltid	Heltid (ref.kat.)	17,2	
	Deltid	11,5	1,32
Arbeidsinnsats (timer)	<200 (ref.kat.)	5,9	
	200-849	8,1	1,16
	850-1750	17,8	2,58
	> 1750	17,6	2,56
Bruksinntekt (kroner)	<100.000 (ref.kat.)	5,2	
	100.000-199.999	12,7	1,27
	200.000-299.999	17,7	(kont.var.,
	300.000-399.999	18,9	per 100.000 kr.)
	400.000 el. over	34,9	

		Bivariat	Multivariat
Produksjonsøkning	Nei (ref.kat.)	10,4	
	Ja	20,0	1,20
Produksjonsnedgang	Nei (ref.kat.)	14,1	
	Ja	11,6	1,27
Kostnadsreduksjoner	Nei (ref.kat.)	13,6	
	Ja	14,1	0,74
Økt arbeidsinnsats	Nei (ref.kat.)	13,0	
	Ja	18,1	0,74
Mer arb. utenfor bruket	Nei (ref.kat.)	14,7	
	Ja	9,9	0,68
Bedre gårdsøk. siste 5 år	Nei (ref.kat.)	12,1	
	Ja	23,5	1,23
Bedre gårdsøk. neste 5 år	Nei (ref.kat.)	12,2	
	Ja	23,5	1,90
Bedriftsleder	Nei (ref.kat.)	10,5	
	Ja	15,5	1,20
For mye off. reguleringer	Nei (ref.kat.)	17,1	
	Ja	12,5	0,85
For lite markedstilpasning	Nei (ref.kat.)	13,1	
	Ja	14,3	1,28
Samvirke	Nei (ref.kat.)	17,2	
	Ja	12,7	0,66
Kjønn	Mann (ref.kat.)	12,9	
	Kvinne	19,1	1,75
Alder		-0,097 (korr)	0,99
Landbruksfag. utd.	Ingen (ref.kat.)	9,0	
	Videreg. el. høyere utd.	20,3	2,00
Generell utd.	Ingen (ref.kat.)	12,4	
	Høyere utd.	18,6	1,56
Ferieproblemer	Nei (ref.kat.)	12,9	
	Ja	14,5	0,90
Ensomhet	Nei (ref.kat.)	14,6	
	Ja	11,8	0,67
Avløserproblem	Nei (ref.kat.)	13,2	
	Ja	14,6	1,36

Resultater med uthevet skrift er signifikante på femprosentnivå. I de bivariante analysene er dummysettene testet samlet (Pearson's kjikvadrattest). I den multivariante modellen er dummysettene testet samlet opp mot resten av modellen.

En mulig forklaring på de klare forskjellene mellom regionene i tabell 7 kan være at bruk av arbeidsinnvandrere 'smitter' mellom gårdsbrukene innenfor et geografisk område. For eksempel vil melkeprodusenter på de østlandske flatbygdene oftere har nabobruk med planteproduksjon, der det allerede brukes utenlandske arbeidskraft. Dette kan senke melkebondens transaksjonsomkostninger for selv å rekruttere utlendinger til gårdsarbeidet, for eksempel ved å rekruttere arbeidstakere gjennom dem som allerede oppholder seg på andre bruk i bygda.

2) Strukturelle kjennetegn ved gårdsbruket

Det er klare *bivariate* sammenhenger mellom gårdsbrukenes størrelse, målt i antall dekar, og bruken av utenlandsk arbeidskraft. På de største gårdsbrukene (>500 daa) finner man utenlandske arbeidere på så mange som hvert tredje gårdsbruk (34,0 prosent). Denne prosentandelen er derimot helt nede i 8,7 og 6,8 prosent for de minste gårdsbrukene, de med mindre enn 100 dekar dyrket areal. Den siste kategorien omfatter for øvrig også bær- og fruktdyrkere, som ofte har et svært betydelig produksjonsvolum – og hjelp av mange utenlandske arbeidstakere – på et lite areal. Dekar trenger derfor ikke være ensbetydende med størrelsen på produksjonen.

I den multivariate modellen finner man en tilsvarende, men langt svakere og ikke statistisk signifikant, tendens til at gårdsbrukets størrelse påvirker bruken av utenlandsk arbeidskraft. Estimater antyder at de største gårdsbrukene bare er om lag halvannen gang mer tilbøyelige til å ansette utlendinger enn de minste gårdsbrukene. Dette kan tolkes som at det er hva gårdsbruket produserer, og ikke hvor stor denne produksjonen er, som er mest avgjørende for om man ansetter utlendinger.

Det finnes mange definisjoner på deltids- og heltidsdrift av gårdsbruk (Rye 2002). Én interessant indikator er gårdbrukerfamiliens inntektsgrunnlag, dvs. hvor stor andel av husholdningsinntekten som stammer fra gårdsdriften. I dette kapitlet er deltidsbruk definert som gårdsbruk hvor mindre enn 50 prosent av inntektene stammer fra gårdsdriften, mens heltidsbrukene henter over halvparten av sine husholdsinntekter fra landbruket. De bivariate resultatene dokumenterer at heltidsbrukene langt oftere hyrer inn utenlandsk arbeidskraft enn deltidsbrukerne (17,2 mot 11,5 prosent). Forskjellene mellom heltids- og deltidsbruk gir likevel ikke statistisk signifikante utslag i den multivariate modellen.

Hvor mange arbeidstimer gårdbrukeren legger ned i gårdsdriften, er en annen indikator på styrken på hans/hennes tilknytning til landbruket. Her er resultatene markante og statistisk signifikante, både i de bivariate og multivariate analysene. Jo mer man selv arbeider på gårdsbruket, desto mer tilbøyelig er man til å leie inn utenlandsk arbeidskraft. Blant gårdbrukerne som legger ned minst et halvt årsverk eller mer i gårdsdriften (>850 timer), bruker hver sjettede utenlandsk arbeidskraft (over 17 prosent). Blant gårdbrukerne som jobber mindre enn et halvt

årsverk, er denne prosentandelen om lag 6 til 8 prosent. Den multivariate modellen estimerer likeledes at bøndene som har den største egeninnsatsen på gårdsbruket, har en sannsynlighet for bruk av utenlandsk arbeidskraft som er 2,5 ganger høyere enn gårdbrukerne som legger ned relativt få arbeidstimer i gårdsdriften.

Det er med andre ord relativt sjeldent at gårdbrukere som selv arbeider lite på gården, rekrutterer utenlandske arbeidstakere som gjør jobben for dem. Bruk av utenlandsk arbeidskraft henger heller *sammen med stor egeninnsats* på gårdsbruket. Med andre ord kan det synes som øst-europeerne ikke overtar gårdbrukerens arbeid på gården, men heller supplerer denne. Utlendingene erstatter først og fremst annen norsk *innleid* arbeidskraft.

Det er også klare sammenhenger mellom landbruksinntekter og tilbøyeligheten til bruk av utenlandsk arbeidskraft. Resultatene viser at gårdsbrukene som genererer de største inntektene, også er mest tilbøyelige til å benytte utenlandsk arbeidskraft. Blant de mange gårdsbrukene som har driftsinntekter under 100.000 kroner (43,4 prosent av gårdsbrukene i utvalget), jobber det utlendinger bare på hvert tyvende bruk (5,2 prosent). I den andre enden av skalaen, på gårdsbrukene med over 400.000 kroner i driftsinntekter, er den tilsvarende andelen oppe i 34,9 prosent.

Dette mønsteret reflekteres også i den multivariate modellen. Vær oppmerksom på at inntektsvariabelen her er inkludert som om den var kontinuerlig. Resultatet viser at 100.000 kroner ekstra i næringsinntekt fra gårdsbruket jevnt over øker sannsynligheten for å bruke utenlandsk arbeidskraft med 27 prosent.

Den multivariate modellen gir et bedre grunnlag for å antyde årsaksforhold mellom de uavhengige variablene og den avhengige (bruken av utenlandsk arbeidskraft) enn de bivarierte deskriptive analysene. Det multivariate inntektsresultatet illustrerer likevel faren for å trekke forhastede konklusjoner om årsaksforholdet mellom variablene, fordi det er usikkert hvilken variabel som egentlig påvirker den andre. Det refererte inntektsresultatet kan for eksempel tolkes på to vidt forskjellige måter.

1: Noen bønder tjener godt *fordi* de bruker utenlandsk arbeidskraft (bruk av utenlandsk arbeidskraft er lønnsomt), eller

2: Noen bønder bruker utenlandsk arbeidskraft *fordi* de tjener godt? (høy lønnsomhet gjør det mulig/aktuelt å sette bort arbeid).

Den multivariate modellen kontrollerer for effektene av andre uavhengige variabler, og dette gjør at man kan utelukke enkelte forklaringer (for eksempel kan man avvise at sammenhengen er spuriøs, gjennom at det er størrelsen på gårdsbruket som forårsaker både den høye inntekten og bruken av arbeidsinnvandrere). I dette tilfellet er det likevel vanskelig å konkludere særlig entydig, utover å fastslå at gårdsbrukene med høye næringsinntekter oftere brukere utlendinger i produk-

sjonen. Dette er et forbehold som også må tas med i tolkningen av relasjonene mellom de andre uavhengige variablene og bruken av utenlandsk arbeidskraft.

3) *Gårdbrukernes driftstrategier*

Trend-undersøkelsen kartlegger også gårdbrukernes driftstrategier de kommende årene. Det er klare bivariater sammenhenger mellom disse og bøndenes bruk av utenlandsk arbeidskraft. Hovedinntrykket er at de mest 'ekspansive' gårdbrukene også har størst bruk av den utenlandske arbeidskraften. Blant den tredjedelen av gårdbrukerne som planlegger å utvide produksjonen i kommende år, er det for eksempel dobbelt så mange som har utenlandske arbeidstakere på gården enn blant resten (20,0 mot 10,4 prosent). Man finner derimot ikke den *motsatte* sammenhengen, at bønder som planlegger nedtrapping av produksjonen i mindre grad benytter seg av utenlandsk arbeidskraft. Heller ikke er det noen sammenheng mellom hvem som planlegger kostnadsreduksjoner og bruken av utlendinger som arbeidskraft.

Det er klare bivariater sammenhenger mellom bruk av utenlandske arbeidstakere og gårdbrukerens overordnede fremtidige arbeidskraftstrategier. Gårdbrukerne som oppgir at den totale arbeidsinnsatsen på gårdsbruket trolig øker i årene som kommer, bruker i langt større grad utenlandsk arbeidskraft per i dag enn andre bønder. Samtidig viser analysene også at det blant gårdbrukerne som planlegger å arbeide mer utenfor landbruket er færre som i dag bruker utenlandsk arbeidskraft enn blant andre gårdbrukere.

Man ser altså et bivariat mønster der gårdbrukere som planlegger a) økt produksjon, b) større samlet arbeidsinnsats, og c) like stor *egeninnsats* som tidligere, er de som i størst grad allerede bruker utenlandsk arbeidskraft. Ingen av disse relasjonene er imidlertid statistisk signifikante i den multivariate modellen.⁶ Det synes med andre ord ikke som gårdbrukerens langsiktige, overordnede driftsstrategier har noen klar innvirkning på bruken av utenlandsk arbeidskraft når man sammenligner gårdsbruk som ellers er like.

4) *Subjektive driftsøkonomiske indikatorer*

Det er også tydelige bivariater sammenhenger mellom gårdbrukernes økonomiske optimisme, både i fortid og fremtid, og deres tilbøyelighet til bruk av utenlandsk arbeidskraft. Blant gårdbrukerne som mener gårdsøkonomien har forbedret seg de *siste* fem årene, er det om lag dobbelt så mange som har utenlandske arbeidstakere enn ellers i landbruket. Samme resultat får man også for dem som tror gårdsøkonomien vil forbedre seg i den *neste* femårsperioden.

⁶ I ett tilfelle antydes faktisk en motsatt relasjon enn i den bivariater analysen; de som planlegger økt arbeidsinnsats på gårdsbruket, har lavere sannsynlighet for å benytte seg av arbeidsinnvandrere enn andre.

Bare den siste relasjonen er også statistisk signifikant i den multivariate modellen. Resultatet estimerer at 'fremtidsoptimisme' gir 90 prosent høyere tilbøyelighet for at man benytter seg av utenlandske arbeidstakere.

5) Gårdbrukerens driftsfilosofi

Analysene inkluderer fire variabler som måler gårdbrukerens 'driftsfilosofi' (i en mer utvidet betydning). Den første tar utgangspunkt i et spørsmål om man oppfatter seg selv som en bedriftsleder. Blant dem som svarer ja på dette spørsmålet, er det 15,5 prosent som bruker arbeidsinnvandrere i produksjonen, statistisk signifikant flere enn dem som ikke definerer gårdsdriften som en bedrift. Dette er til dels forventet. Bruk av innleid arbeidskraft, og ikke bare familiens egne ressurser, bidrar til å 'profesjonalisere' driften og til å gjøre gårdsbruket mer til en vanlig bedrift. Det er derfor interessant å se at denne variabelen *ikke* gir et signifikant utslag i regresjonsmodellen.

Det er også sammenhenger mellom gårdbrukernes syn på de landbrukspolitiske rammevilkårene, eller organiseringen av landbruket. For det første ser man at gårdbrukerne som samtykker i at det er 'for mange offentlige reguleringer i landbruket', sjeldnere henter utenlandsk arbeidskraft til gården. Denne relasjonen er imidlertid ikke statistisk signifikant i den multivariate modellen.

En annen hypotese er at de mest 'markedsliberalistiske' gårdbrukerne i størst grad benytter seg av mulighetene til å rekruttere arbeidskraft fra et utenlandsk arbeidsmarked. Denne hypotesen får støtte verken i den bivariate eller multivariate analysen. Derimot er det klare sammenhenger mellom å slutte opp om samvirkeprinsippene og bruk av arbeidere fra utlandet. Samvirketilhengere bruker sjeldnere utenlandsk arbeidskraft enn de andre. Til dels kan dette skyldes at samvirket står spesielt sterkt blant melkeprodusentene, som ikke bruker utenlandsk arbeidskraft i særlig grad, men man ser at tendensen også er signifikant i den multivariate modellen, der man blant annet har kontrollert for nettopp hovedproduksjon.

6) Kjennetegn ved gårdbrukeren

Den neste knippet variabler viser hvordan forskjellige egenskaper ved gårdbrukeren påvirker bruken av utenlandsk arbeidskraft. Her er de bivariate og multivariate resultatene stort sett samsvarende.

Kvinnelige gårdbrukere benytter oftere utlendinger i gårdsdriften (75 prosent høyere sannsynlighet). Det er vanskelig å finne umiddelbare forklaringer på dette resultatet, utover at kvinnelige gårdbrukere sjeldnere er alene om gårdsdriften enn mannlige brukere (Løwe 2006, Bjørkaug og Blekesaune i trykk). Hvis man ikke har en samlivspartner som deltar i gårdsdriften, er alternativet for disse bøndene innleid arbeidskraft, norsk eller utenlandsk.

Den bivariante analysen antyder videre at yngre gårdbrukere oftere har utenlandske arbeidstakere. Denne sammenhengen er også svakt merkbar, men ikke statistisk signifikant, i den multivariate modellen. Vær ellers oppmerksom på at den bivariante relasjonen som er vist i tabellen ikke viser prosentvise forskjeller, men er målt som korrelasjon (Pearson's r).

Analysene viser også at gårdbrukernes utdanningsnivå har svært sterk innvirkning på bruken av utenlandsk arbeidskraft. Dette gjelder både for deres allmenne utdanningsnivå og deres landbruksfaglig utdanningsbakgrunn. Gårdbrukere med utdanning på universitets- eller høyskolenivå har 56 prosent høyere sannsynlighet for å ansette utlendinger på gårdsbruket enn de med lavere utdanning. Landbruksfaglig utdanning (videregående nivå eller høyere) har en enda sterkere effekt, og øker sannsynligheten med 100 prosent.

7) Sosial-organisatoriske faktorer

Gårdbrukernes arbeidskraftstrategier er resultat av mange faktorer, som også kan være av ikke-økonomiske karakter. Landbruket er preget av mange og små enheter, og problemer knyttet til arbeidets sosiale organisering trekkes ofte frem i forklaringer av bøndenes driftstrategier. Spesielt er den lite fleksible arbeidstiden og 'tømmingen' av det sosiale arbeidsmiljøet fremhevet som problematisk for mange gårdbrukere (Fjeldavli og Bjørkhaug 2002, Rye 2000). I medierportasjer trekkes derfor arbeidsinnvandreners bidrag til et større og triveligere arbeidsmiljø ofte frem som en viktig motivasjon for at mange gårdbrukerne henter inn utenlandsk arbeidskraft.

Slike faktorer avspeiles ikke i særlig grad i Trend-materialet. Det er blant annet ingen statistisk signifikante forskjeller i bruken av utenlandske arbeidstakere mellom gårdbrukere som rapporterer problemer med å ferieavvikling og de andre bøndene. Det er heller ingen entydige resultater knyttet til gårdbrukernes rapportering av problemer med å skaffe seg avløsere.

Gårdbrukerne er videre spurt om de føler seg ensomme i arbeidshverdagen. Den bivariante relasjonen er svak, mens den multivariate relasjonen er både tydelig og statistisk signifikant. Bønder som rapporterer ensomhet har, når man sammenligner ellers like gårdsbruk, 33 prosent lavere sannsynlighet for bruk av utenlandsk arbeidskraft.

Igjen er det imidlertid nødvendig å advare mot forhastede slutninger om kausalitet. Man vet ikke om det er mangelen på utenlandske arbeidere som *gjør* gårdbrukerne ensomme, eller om det er ensomme bønder som av forskjellige årsaker lar være å rekruttere utlendinger.

8: HVORDAN VURDERER GÅRDBRUKERNE ARBEIDSINNVANDRINGEN TIL LANDBRUKET?

I Trend-undersøkelsen er gårdbrukerne også presentert for tre sentrale påstander knyttet til bruk av utenlandsk arbeidskraft i landbruket. Den første påstanden måler deres generelle holdning til fenomenet: I hvilken grad er man skeptisk til økt arbeidsinnvandring i landbruket? Den neste påstanden ber bøndene vurdere lønnsnivået til utlendingene: I hvilken grad er det 'akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket?' I den siste påstanden vurderer gårdbrukerne om den utenlandske arbeidskraften 'vanligvis [er] fullgod arbeidskraft'.

I tidligere publikasjoner (Rye 2005, 2006) er gårdbrukernes samlede respons på disse påstandene presentert. Disse resultatene viser at landets gårdbrukere har til dels polariserte meninger om arbeidsinnvandringen til landbruket. For eksempel oppgir 41,1 prosent at de er skeptiske til økt arbeidsinnvandring, 31,8 prosent svarer 'både-og', mens 27,1 prosent ikke formidler noen skepsis til arbeidsinnvandringen i det hele tatt.

Videre mener 31,4 prosent at det er akseptabelt å lønne utlendinger lavere enn innleid norsk arbeidskraft, mens nesten halvparten (46,5 prosent) sier seg uenige i denne påstanden. Den nøytrale gruppen ligger på 22,1 prosent. Det er for øvrig verdt å merke seg at andelen som *ikke* mener lavere lønn for utenlandsk arbeidskraft er akseptabelt, har økt fra 41,1 til 46,5 prosent i perioden fra 2004 til 2006. Derimot er det relativ bred enighet om at den utenlandske arbeidskraften tilbyr 'fullgod arbeidskraft'. 68,2 prosent av bøndene er enige i dette, mot kun 7,2 prosent i uenig-gruppen.

I dette kapitlet gis en mer detaljert analyse av bøndenes holdninger til bruk av arbeidsinnvandrere som arbeidskraft ut fra deres svar på de tre påstandene i Trend-undersøkelsen.

Lav samvariasjon i svarene

Et interessant, og til dels overraskende, resultat er den relativ lave samvariasjonen mellom gårdbrukernes respons på de tre påstandene. Den sterkeste av korrelasjonene er mellom gårdbrukernes generelle skepsis til det økte innslaget av arbeidsinnvandrere i landbruket og deres vurderinger av kvaliteten på utlendingenes arbeidskraft. Jo mer positivt man vurderer utlendingenes arbeid, jo mindre er den generelle skepsisen til arbeidsinnvandring ($-0,24$, sig.: $< 0,01$). Det samme gjelder påstanden om at det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket. De som mener utlendingene byr på fullgod arbeidskraft er mindre tilbøyelige til å mene at de kan tilbys lavere løn-

ninger enn norske kolleger (-0,06, sig.: < 0,01). Dette er ikke et spesielt overraskende resultat – selv om det kanskje er overraskende at korrelasjonen ikke er sterkere. Man ser blant annet at en tredjedel av gårdbrukerne som vurderer utenlandsk arbeidskraft som 'fullgod', mener at arbeidsinnvandrere ikke nødvendigvis må betales samme lønn som norsk innleid arbeidskraft.

Korrelasjonen mellom det siste påstandsparet (skepsis til økt arbeidsinnvandring / aksept for lavere lønninger til utlendinger) er også negativ (-0,10, sig.: <0,01). Det betyr at gårdbrukerne som er mest skeptiske til arbeidsinnvandring generelt, også er mest kritiske til lavere lønninger til arbeidsinnvandrene.

Forskjeller mellom brukere og ikke-brukere av utenlandsk arbeidskraft

Den neste tabellen viser hvordan brukere og ikke-brukere av utenlandsk arbeidskraft vurderer disse påstandene. Som resultatene i tabell 8 viser, er det betydelige forskjeller i deres vurderinger. For det første, og som ventet, er skepsisen til arbeidsinnvandring klart størst blant ikke-brukerne. Av disse formidler nesten halvparten (44,8 prosent) bekymring knyttet til fortsatt vekst i antallet arbeidsinnvandrere. Det er to og en halv ganger så mange som blant brukerne av den utenlandske arbeidskraften.

Samtidig er det interessant å merke seg at det også er utbredt skepsis til økt arbeidsinnvandring blant gårdbrukerne som allerede bruker utenlandsk arbeidskraft. Hver sjette av de som har utlendinger på gården, rapporterer bekymring for konsekvensene av økt arbeidsinnvandring.

Noen vil tolke disse resultatene som utslag av allmenn 'fremmedfrykt' og skepsis til innvandring blant landets gårdbrukere. Det kan være at slike holdninger påvirker svarene, på samme måte som man også i resten av befolkningen vil finne folk som er konsekvent skeptiske til enhver form for innvandring. Det er imidlertid ingen gode holdepunkter for slike tolkninger i Trend-materialet. Skepsisen til arbeidsinnvandringen innad i landbruket har trolig mer med pragmatiske bekymringer for hvordan et enda sterkere innslag av utenlandsk arbeidskraft vil kunne påvirke rammevilkårene for det norske landbruket. Blant annet vil mange gårdbrukere frykte at for sterkt innslag av utenlandsk arbeidskraft kan svekke næringens legitimitet som en 'norsk' næring, og dermed at også velgerne og politikernes motivasjon for fortsatte landbruksoverføringer vil svekkes. Andre kan være bekymret for at tilsiget av billig arbeidskraft kan intensivere struktur-rasjonaliseringen og svekke den distriktpolitiske profilen på landbruket (se f.eks. Brox 2005 for argumenter mot arbeidsinnvandring som ikke bygger på fremmedfiendtlige resonnementer).⁷

De to gruppene spriker også i spørsmålet om lønn. Blant gårdbrukerne som bruker utenlandsk arbeidskraft mener over halvparten (57,1 prosent) at det er ak-

⁷ Litt på sidelinjen kan det bemerkes at det ikke er markant høyere arbeidsinnvandrings skepsis blant de 7,0 prosent av bøndene i Trend-undersøkelsen som stemmer Frp.

septabelt med lavere lønn for utlendinger enn for innleid norsk arbeidskraft. Også på dette spørsmålet kan det være forskjellige resonnementer som ligger bak svarene. Som blant annet Dølvig m.fl (2006) påpeker, kan de fleste akseptere at utenlandske arbeidstakere lønnes lavere enn norske statsborgere hvis begrunnelsen er at det dreier seg om arbeid/arbeidstakere med lavere krav til kompetanse. Dette er ofte tilfellet innen landbruk, der arbeidsinnvandrerne gjør arbeidsoppgaver med lave krav til fagkompetanse, for eksempel manuell innhøsting av frukt, bær og grønnsaker. Det er først når likt arbeid lønnes ulikt at man vil snakke om diskriminering. Mange gårdbrukere vil dessuten peke på at arbeidsinnvandrerne ofte mangler grunnleggende norsk-språklig kompetanse, og at de derfor ikke utgjør en fullgod arbeidskraft, med konsekvenser for hvilken lønn de fortjener.

På den andre siden mener gårdbrukerne jevnt over at arbeidsinnvandrerne utfører fullgodt arbeid. Også blant dem som er 'helt enig' i denne påstanden, er det en stor andel som mener utlendingene likevel ikke må ha samme lønnsnivå som ansatte med norsk bakgrunn. Som nevnt ovenfor, er det generelt et lavt samsvar mellom gårdbrukernes vurderinger av disse to påstandene.

TABELL 8: HOLDNINGER TIL ARBEIDSINNVANDRING. BRUKERE OG IKKE-BRUKERE AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT. PROSENT SOM SIER SEG ENIG (HELT ELLER DELVIS) I PÅSTANDENE.

	Brukere	Ikke-brukere	Alle	Sig.	n
Jeg er skeptisk til økt arbeidsinnvandring i landbruket	17,3	44,8	41,0	**	1642
Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket	57,1	27,4	31,5	**	1644
Arbeidsinnvandrere er vanligvis fullgod arbeidskraft	79,6	66,3	68,2	**	1623

Signifikansnivå: * <0,05; ** <0,01.

På den siste påstanden – om arbeidskraftens kvalitet – er det mindre forskjeller mellom brukere og ikke-brukere av den utenlandske arbeidskraften. Det er likevel verdt å merke seg at den høye tiltroen til den utenlandske arbeidskraftens kvalitet er aller størst blant gårdbrukerne som har konkrete erfaringer å vise til. Fire av fem bønder (79,6 prosent) som har ansatt utlendinger, rapporterer gode erfaringer.

Hvilke faktorer påvirker holdningene til arbeidsinnvandrerne?

I resten av dette kapitlet analyseres hvordan gårdbrukernes svar på disse påstandene påvirkes av forskjellige faktorer. Utgangspunktet er tre multivariate logistiske analyser, én for hver av påstandene. De uavhengige variablene er i utgangspunktet de samme som ble brukt i analysen av hvilke faktorer som påvirker bruken av den utenlandsk arbeidskraft i det forrige kapitlet.

De multivariate resultatene må fortsatt leses som beskrivelser av forskjeller mellom to typer gårdsbruk/gårdbrukere *når alle andre faktorer (variabler) er holdt konstant*. Den rapporterte oddsratioen viser den relative endringen i sannsynligheten for at den aktuelle kategorien sier seg enig i påstanden *sett i forhold til referansekategorien* når man ser bort fra alle andre faktorer (se kapittel 7).

Med tre parallelle regresjonsmodeller blir resultatene svært omfattende. I det følgende (tabell 9 sidene 39 og 40 og i teksten) presenteres derfor bare de viktigste funnene. Ikke-signifikante resultater kommenteres i hovedsak ikke.

1) Hovedproduksjon og regioner:

Gårdbrukerne med annen planteproduksjon (ekskl. korn) som hovedproduksjon, er minst skeptiske til økt arbeidsinnvandring. Dette er forventet, ettersom disse gårdsbrukene også oftest bruker utenlandsk arbeidskraft. Av samme årsak ser vi at kornbøndene er mest skeptiske. Resultatene antyder at planteprodusentene også er mer tilbøyelige til å mene det er akseptabelt å lønne den utenlandske arbeidsstyrken lavere enn norsk innleid arbeidskraft, men disse resultatene er ikke statistisk signifikante. Samme tendens finner man også i forhold til påstanden om at den utenlandske arbeidskraften er 'fullgod', men igjen er resultatene ikke signifikante.

Det er få signifikante regionale forskjeller i gårdbrukernes holdninger til den utenlandske arbeidskraften. Unntaket er resultatene i lønnsmodellen, der det i den sentrale østlandsregionen (referansekategori) er langt flere gårdbrukere som mener det er akseptabelt å lønne utlendinger dårligere enn norske innleide arbeidstakere.

2) Strukturelle kjennetegn ved gårdsbruket:

Det er klare sammenhenger mellom variabelen som måler gårdbrukerens egen arbeidsinnsats på gårdsbruket og den generelle skepsisen til arbeidsinnvandring. Gårdbrukere med lav egeninnsats på gårdsbruket er minst skeptiske. Variablene som måler bruksstørrelsen og økonomiske forhold ved gårdsbruket (prosentandel av husholdets inntekt som kommer fra gårdsdriften og den faktiske næringsinntekten) gir derimot ingen signifikante resultater.

3) Gårdbrukerens driftstrategier

Variablene som måler gårdbrukernes driftstrategier gir ingen signifikante utslag i de tre modellene, med ett unntak: Gårdbrukere som selv planlegger å arbeide mer utenfor gårdsbruket i årene fremover, har lavere aksept for lavere lønn til arbeidsinnvandrerne enn de andre bøndene.

4) Subjektive driftsøkonomiske indikatorer

Ingen av variablene som måler gårdbrukernes økonomiske utsikter, verken i fortid eller fremtid, gir signifikante utslag i de tre modellene.

5) Gårdbrukerens driftsfilosofi

Gårdbrukere som oppfatter seg selv som bedriftsledere, er mer skeptiske enn andre bønder. Videre ser man at de som er mest skeptisk til offentlige myndigheter og offentlige reguleringer, også er mest tilbøyelige til å mene at det er akseptabelt å lønne utenlandsk arbeidskraft lavere enn norske arbeidstakere.

Variabelen som måler bøndenes oppslutning om samvirkefilosofien, gir bare ett utslag. Disse gårdbrukerne har en sterkere overordnet skepsis til økt arbeidsinnvandring enn de andre gårdbrukerne. Det er ingen klare utslag på variabelen som måler oppslutningen om en mer markedsliberalistiske landbrukspolitikk.

6) Kjennetegn ved gårdbrukeren

Gårdbrukernes utdanningsnivå har klar innvirkning på deres refleksjoner knyttet til arbeidsinnvandring. Gjennomført landbruksfaglig utdanning gir utslag i forhold til de to første påstandene. De som har utdannet seg med tanke på landbruksyrket, er mindre skeptiske til arbeidsinnvandring, og de har også høyere aksept for lavere lønn til arbeidsinnvandrerne.

Ikke-landbruksfaglig utdanning på høyere nivå har en tilsvarende, men enda sterkere, effekt i forhold til påstandene som måler skepsis til arbeidsinnvandring. Resultatene viser dessuten at gårdbrukere med høy allmennutdanning også er betydelig mer fornøyd med kvalitet på arbeidet som utføres av arbeidsinnvandrerne. Høy ikke-landbruksfaglig utdanning påvirker derimot ikke svarene på lønnspåstanden i undersøkelsen.

Kjønnsvariabelen gir ikke signifikante resultater i noen av de tre modellene. Alder har en viss effekt på lønnspåstanden, der de yngste gårdbrukerne er mer åpne for å gi lavere lønn til arbeidsinnvandrerne enn de eldste gårdbrukerne. I de to andre modellene er alder statistisk ikke-signifikant.

TABELL 9: FAKTORER SOM PÅVIRKER GÅRDBRUKERNES HOLDNINGER TIL BRUK AV UTENLANDSK ARBEIDSKRAFT . MULTIVARIATE ANALYSER. ODDSRATIO (ESTIMERT SANNSYNLIGHET FOR Å SI SEG ENIG I DE TRE PÅSTANDENE)

		Skeptisk til økt arbeidsinnvandring	Akseptabelt med lavere lønn	Arbeidsinnvandrere er fullgod arbeidskraft
n		1425	1429	1410
Hovedproduksjon	Melk (ref.kat.)			
	Husdyrhold	0,92	1,01	1,04
	Kornproduksjon	1,22	0,86	1,27
	Annen plantep. r.	0,48	1,71	1,70
	Skog	0,60	0,71	1,35
	Annen prod.	0,65	1,08	1,35
Region	Østlandet (ref.kat.)			
	Innlandet	0,90	0,51	0,85
	Sør-Norge	1,05	0,58	1,51
	Vestlandet	0,94	0,59	1,24
	Trøndelag	0,82	0,47	1,12
	Nord-Norge	0,72	0,26	0,98
Bruksstørrelse	<50 daa. (ref.kat.)			
	50-99 daa.	0,93	0,86	0,88
	100-249 daa.	0,81	1,20	0,95
	250-499 daa.	0,59	1,55	1,17
	> 500 daa.	0,47	1,50	1,00
Deltid / heltid	Deltid (ref.kat.)			
	Heltid	1,13	1,04	0,97
Arbeidsinnsats (timer)	<200 (ref.kat.)			
	200-849	0,94	0,81	1,01
	850-1750	1,14	0,61	0,84
	> 1750	1,59	0,61	0,88
Bruksinntekt	100.000 kroner	0,97	1,06	1,02

Produksjonsøkning	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,10	1,17	1,22
Produksjonsnedgang	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,16	1,17	1,16
Kostnadsreduksjoner	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,15	1,00	1,27
Økt arbeidsinns.	Nei (ref.kat.)			
	Ja	0,86	0,74	0,82
Mer arb. utenfor bruket	Nei (ref.kat.)			
	Ja	0,93	0,76	1,21
Bedre gårdsøk. siste 5 år	Nei (ref.kat.)			
	Ja	0,90	0,95	1,29
Bedre gårdsøk. neste 5 år	Nei (ref.kat.)			
	Ja	0,79	0,95	1,22
Bedriftsleder	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,23	1,22	1,10
For mye off. reg.	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,06	1,46	1,17
For lite markedstilp.	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,21	1,15	1,13
Samvirke	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,44	0,90	1,29
Kjønn	Mann (ref.kat.)			
	Kvinne	0,84	0,78	1,23
Alder		0,99	0,98	1,01
Landbruksfag. utd.	Ingen (ref.kat.)			
	Videreg. el. høyere	0,78	1,28	1,27
Gen. utd.	Ingen (ref.kat.)			
	Høyere utd.	0,65	1,16	1,43
Ferieproblemer	Nei (ref.kat.)			
	Ja	0,95	1,10	1,15
Ensomhet	Nei (ref.kat.)			
	Ja	1,19	1,13	0,85
Avløserproblem.	Nei (ref.kat.)			
	Ja	0,96	0,86	0,91

Påstandene: 1: 'Jeg er skeptisk til økt arbeidsinnvandring i landbruket'; 2: 'Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket'; 3: 'Arbeidsinnvandrere er vanligvis fullgod arbeidskraft'.

Resultater med uthevet skrift er signifikante på femprosentnivå. I de bivarierte analysene er dummysettene testet samlet (Pearson's kjiqvadrattest). I den multivariate modellen er dummysettene testet samlet opp mot resten av modellen.

7) Sosial-organisatoriske faktorer

Ingen av variablene som fanger opp den sosiale organiseringen av gårdbrukerens hverdag (ensomhet, problemer med ferieavvikling og avløsere), gir signifikante utslag i de tre modellene.

9: KONKLUSJONER

I løpet av de siste 15 årene har arbeidsinnvandrerne satt et klart preg på det norske landbruket. Trolig vil veksten i antallet utenlandske arbeidere fortsette i årene fremover. Tar man utgangspunkt i gårdbrukernes egne refleksjoner, og overfører disse funnene til hele det norske landbruket, vil så mange som hvert fjerde gårdsbruk satse på denne typen arbeidskraft på lang sikt. Samtidig viser analysene i rapporten at det er store variasjoner innad i landbruket. Noen segmenter av næringen satser i svært stor grad på utenlandsk arbeidskraft. Innenfor enkelte kategorier (f.eks. annen planteproduksjon enn korn, gårdsbruk med over 500 daa dyrket mark, og bruk med næringsinntekter over 400.000 kroner) bruker hvert tredje gårdsbruk nå utenlandsk arbeidskraft, og opp mot halvparten planlegger bruk av slik arbeidskraft.

På den andre siden produserer flertallet av norske gårdsbruk mat og fiber helt uten utlendingenes hjelp. På de små gårdsbrukene, uten stor arbeidsinnsats og med lave næringsinntekter, er det mer sporadisk bruk av utenlandske arbeidstakere. Det norske landbruket er derfor fortsatt i all hovedsak 'norsk', også vurdert ut fra nasjonaliteten på hendene til dem som dyrker jorda. Medieoppslag våren 2006 som hevdet at hver tredje arbeidstime på norske gårder utføres av polakker og baltere, er – og vil trolig fortsatt forbli i mange år – feilaktige.

Strategi for ekspansive bruk

De multivariate analysene i rapporten antyder hvilke grunnleggende faktorer som påvirker gårdbrukernes valg av utenlandske arbeidskraftstrategier. Hva som er gårdsbrukets viktigste produksjon, synes å være klart den viktigste faktoren i bøndernes etterspørsel etter utenlandsk arbeidskraft. Jo mer arbeidsintensiv produksjon, med manuell innhøsting som kan gjøres av ufaglært arbeidskraft, desto mer attraktiv er den billige, gode arbeidskraften fra Øst-Europa og andre lavkostland. Det største potensialet for utenlandske arbeidstakere er utvilsomt innen grøntsektoren.

Analysene viser videre at stort produksjonsomfang henger sammen med bøndernes rekruttering av utenlandske arbeidstakere. Hovedinntrykket er at det ikke er de minste og økonomisk mest marginale gårdsbrukene som hyrer inn utenlandske arbeidstakere som en strategi for å overleve innen et tøffere landbrukspolitisk landskap. Tvert i mot synes det som det systematisk er de største og mest lønnsomme gårdsbrukene som nyttiggjør seg den økte tilgangen på billig øst-europeisk arbeidskraft. Bruk av utenlandsk arbeidskraft er dessuten en strategi som kombineres med opptrapping av gårdsbrukets produksjon. Det er gårdbrukerne med de beste økonomiske utsiktene som er mest tilbøyelige til å hyre inn utlendingene. Det er dermed innenfor produksjoner med muligheter for ekspanderende volum på gårds-

nivå man trolig vil se den sterkeste veksten i bruken av utenlandsk arbeidskraft. Innenfor de mest regulerte delene av landbruket, med sterke begrensninger på vekstmulighetene for hver enkelt gårdbruker, vil familiens arbeidskraft – som ofte har en kostpris på linje med arbeidsinnvandrerne – fortsatt stå for gårdsarbeidet. Dette illustreres spesielt tydelig innen melkebruket. For melkeprodusentene fører kvotesystemet til at man ikke kan ekspandere driften i betydelig grad, og man må fortsette med et produksjonsvolum som i de fleste tilfeller ligger innenfor rekkevidde av landbruksfamiliens eget tilfang av arbeidskraft. Veksten i antallet samdrifter, ofte med passive eiere som deltakere, vil derimot kunne gi driftsenheter som har et betydelig større arbeidskraftbehov, og der dette enklere kan dekkes inn av utenlandske arbeidstakere. Dette understreker at det fremtidige innslaget av utenlandsk arbeidskraft innen landbruket også vil være avhengig av de landbrukspolitiske rammevilkårene som gis av politikerne.

Grøntsektoren mest synlig

Hittil har den norske arbeidsinnvandringsdebatten ofte dreid seg om de utenlandske arbeidstakernes økonomiske og sosiale vilkår. Også fra landbruket har mediene kunnet fortelle om enkelte lønns- og arbeidsforhold som ikke tilfredsstiller myndighetenes krav. Trendundersøkelsen kartlegger ikke omfanget av slike praksiser, men Bygdeforskning har samlet inn andre data som vil legge grunnlaget for analyser av utbredelsen av denne problematikken innen landbruket. Disse analysene vil bli presentert i senere publikasjoner fra prosjektet.

I denne omgangen er det imidlertid interessant å peke på den betydelige andelen bønder som mener det er akseptabelt å betale utenlandske arbeidstakere lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft. Spesielt mange – godt over halvparten – blant dem som allerede sysselsetter utlendinger, mener dette er en akseptabel praksis.

I analysene av bruken av utenlandsk arbeidskraft er det spesielt grøntsektoren som skiller seg ut. Denne sektoren har relativt flere gårdbrukere som bruker utenlandske arbeidstakere, samtidig som de sysselsetter jevnt over flere personer per gårdsbruk enn andre produksjoner. Det er også mer vanlig med kortere engasjementer, og utlendingene tilbys i all hovedsak typiske innhøstingsjobber. Resultatene antyder også at gårdbrukerne innen grøntsektoren har større tilbøyelighet til å akseptere lavere lønn til arbeidsinnvandrerne enn til innleid norsk arbeidskraft, men her er resultatene fra den multivariate analysen ikke entydige.

I hele landbruket

Selv om grøntsektoren har størst tilbøyelighet til å bruke utenlandsk arbeidskraft, og også av andre årsaker får størst oppmerksomhet, er det viktig å understreke at færre enn hver tredje utenlandske arbeidstaker (ca. 7000) er sysselsatt

innen denne sektoren. Halvparten av arbeidstakerne (ca. 11.000 av totalt 22.000) jobber innen husdyrholdet, men de er færre på hvert gårdsbruk og blir dermed mindre 'synlige' i debatten. Debatten om bruk av utenlandsk arbeidskraft bør derfor være en diskusjon for hele landbruket.

LITTERATURLISTE

- Banino-Rokkones, Nina. 2006. Utenlandsk sesongarbeidskraft i norsk landbruk. En kvalitativ studie av hvordan sesongarbeidere opplever oppholdet i Norge. Rapport 6/2006. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Bjørkhaug, Hilde og Arild Blekesaune. Under trykking. "Masculinisation or professionalisation of Norwegian farm work - a gender neutral division of work on Norwegian family farms?" *Journal of Comparative Family Studies*.
- Brox, Ottar. 2005. *Arbeidskraftimport*. Oslo: Pax Forlag.
- Dølvik, Jon Erik og Line Eldring. 2006. "Det nordiske arbeidsmarked to år etter EU-utvidelsen. Mobilitet, virkninger og utfordringer." *TeamNord: 557*. København: Nordisk Ministerråd.
- Dølvik, Jon Erik, Line Eldring, Jon Horgen Friberg, Torunn Kvinge, Sigmund Aslesen og Anne Mette Ødegård. 2006. "EU-utvidelsen: Endringer i norske bedrifters arbeidskraftsstrategier?" Oslo: Fafo.
- Fjeldavli, Elsa og Hilde Bjørkhaug. 2002. "Ensomme bønder - i klemme mellom arbeid og fritid." Side 109-128 i *Bygdeforskning gjennom 20 år*, Reidar Almås, Marit S. Haugen, og Jahn Petter Johnsen (red.). Trondheim: Tapir akademiske forlag.
- Frisvoll, Svein, Reidar Almås og Johan Fredrik Rye. 2005. Om arbeidsinnvandring til det norske landbruket etter EU-utvidelsen. Rapport 6/2005. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Løwe, Torkil. 2006. "Landbruk i tyngste laget for kvinner?" Side 2-11 i *Samfunnsspeilet* 1/2006. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Morgenbladet. 2005. "Fjøset fullt av polakker." Side 6-9. 9.-15. desember 2005.
- Nationen. 2006. "Ekstrempendlerne." Side 15-17. 11. november 2006.
- Rye, Johan Fredrik. 2000. "Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra? En studie av sammenhengene mellom levekår og livskvalitet i landbruket". Rapport 3/2000. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Rye, Johan Fredrik. 2002. "Heltid eller deltid? En gjennomgang av bøndenes preferanser". Side 5-16. *Landbruksøkonomisk forum* 4/2002.
- Rye, Johan Fredrik. 2005. "Bønders syn på arbeidsinnvandring til det norske landbruket. Frekvensrapport fra undersøkelsen Trender i norsk landbruk." Notat 1/2005. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Rye, Johan Fredrik. 2006. "Omfanget av arbeidsinnvandring til det norske landbruket. Frekvensrapport fra undersøkelsen Trender i norsk landbruk 2006." Notat 2/2006. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Vik, Jostein og Johan Fredrik Rye. 2006. "Trender i norsk landbruk 2006. Dokumentasjonsnotat - spørsmål, metode og kodebok." Notat 2/2006. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Økonomisk Rapport. 2006. "Den nye bonden." Side 18-26. Nr. 9/2006.

Trondheim 10. januar 2006

Spørreundersøkelse: Trender i norsk landbruk 2006

Du har nå mottatt spørreundersøkelsen «Trender i norsk landbruk 2006» fra Norsk senter for bygdeforskning ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, NTNU, i Trondheim. Bygdeforskning er en selvstendig forskningsstiftelse som har som mål å gi fakta, analyser, ideer og ny kunnskap som kan bidra til å løse problemer og skape en positiv utvikling i bygde-Norge.

Vi ber deg fylle ut skjemaet og returnere det i den vedlagte og ferdigfrankerte svarkonvolutten snarest mulig, senest innen **1. februar**. For at undersøkelsen skal ha noen verdi, er det avgjørende at flest mulig av dere tar dere bryet med å fylle ut skjemaet!

Hvorfor fylle ut spørreskjemaet?

Formålet med undersøkelsen er å kartlegge tilstanden i landbruket per i dag og sannsynlige utviklingstrekk. Spørsmålene dreier seg om endringer i driften på det enkelte gårdsbruk og om hvordan landbruksfamiliene opplever sin hverdag, men tar også opp mer generelle spørsmål om utviklingen innen landbruket i sin helhet. I tillegg til å spørre om faktiske forhold, har vi også lagt stor vekt på å få bedre kunnskap om gårdbrukernes syn på dagens situasjon og framtidsutsiktene for landbruket.

Gjennom å delta i undersøkelsen bidrar du til å øke kunnskapen om norsk landbruk. Bygdeforskning vil bruke resultatene i eksisterende forskningsprosjekter, og til å finne ut hvilken forskning som bør prioriteres i tiden framover. Dessuten vil vi legge stor vekt på å formidle resultatene til et videre publikum, blant annet gjennom aviser, tv og radio, for slik å skape et mer helhetlig bilde av det norske landbruket.

Hvem skal svare?

Den som er *hoveddriver* av gårdsbruket, skal besvare spørreskjemaet. Som regel vil det si du som mottok skjemaet i posten. Hvis det imidlertid er din partner eller noen i den yngre/eldre generasjonen som i praksis utfører mesteparten av arbeidet på gården, ber vi om at han/hun fyller ut spørreskjemaet i stedet for deg.

Det tar om lag 45 minutter å besvare skjemaet. Alle spørsmål er slik at du ikke trenger å lete i andre dokumenter (regnskap etc.) for å svare. Er du i tvil om svaret, ber vi deg gi et best mulig anslag fremfor å la være å svare.

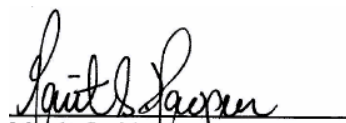
Anonymitet

Din deltakelse i undersøkelsen er frivillig. Alle svarene behandles konfidensielt av meningsmålingsinstituttet Sentio, som på oppdrag fra Bygdeforskning står for den praktiske gjennomføringen av undersøkelsen. Svarene du gir, vil ikke kunne spores tilbake til deg eller ditt gårdsbruk, og koden som er påført skjemaet skal kun brukes til å registrere hvem som har svart på undersøkelsen med tanke på utsending av purrebrev. Navnelistene blir slettet før 1. april 2006. Opplegget for undersøkelsen er godkjent av Personvernombudet for forskning, Norges samfunnsvitenskapelige datatjeneste AS.

Hvis du lurer på noe i forbindelse med undersøkelsen, kan du kontakte Jostein Vik (telefon 73 59 17 02), eventuelt sende en epost til post@bygdeforskning.ntnu.no.

Reidar Almås
Professor

Marit S. Haugen
Forskningsdirektør

Det er viktig at du markerer kryssene du setter tydelig. Bruk svart eller blå penn og sett kryssene slik: og ikke slik: Hvis du har krysset av i feil rute, markerer du dette ved å skravere hele ruten slik:

I noen spørsmål skal du ikke krysse av, men skrive inn antall eller årstall. Skjemaene leses maskinelt, og det er viktig at du skriver tydelig og kun ett siffer i hver rute slik:

Start utfyllingen fra høyre!

	9	7	6
--	---	---	---

For noen av spørsmålene vil du se at du skal hoppe over ett eller flere av de kommende spørsmålene avhengig av hvilket svaralternativ du krysser av for.

Husk at du kun skal sette ett kryss, bortsett fra i noen spørsmål der avkryssingsmåten er nærmere angitt. (Hvis du krysser av for mange svaralternativer, vil dine svar ikke bli registrert.)

FØRST HAR VI NOEN SPØRSMÅL OM DEG OG DIN BAKGRUNN

1: Kjønn

Mann

Kvinne

2: Hvilket år er du født?

1	9		
---	---	--	--

3: Hva er din nåværende sivilstand?

Gift/samboende Gå til spm. 4

Skilt/separert Gå til spm. 5

Enke/enkemann Gå til spm. 5

Enslig Gå til spm. 5

SKAL BARE BESVARES AV DE SOM HAR EKTEFELLE/SAMBOER

4: Har din ektefelle/samboer barn fra tidligere forhold?

Ja

Nei

5: Har du barn? (Flere kryss er mulig)

Nei Gå til spm. 8

Ja, med min nåværende partner ... Gå til spm. 6

Ja, fra tidligere forhold Gå til spm. 6

SKAL BARE BESVARES AV DE SOM HAR BARN
6: Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?

Ja

Nei

Vet ikke

SKAL BARE BESVARES AV DE SOM HAR BARN
7: Hvor mange barn bor i samme husstand som deg?

Under 18 år:

--	--

 Over 18 år:

--	--

8: Hva er din høyeste fullførte utdanning? (Sett bare ett kryss)

Grunnskole eller tilsvarende

Videregående skole (yrkes-/landbruksfag)

Videregående skole (allmennfag/gymnas)

Universitet/høyskole inntil 4 år

Universitet/høyskole over 4 år

9: Har du fullført landbruksfaglig utdanning på videregående skole, høyskole, universitet eller tilsvarende nivå? (Sett bare ett kryss)

Nei

Ja, på videregående skole

Ja, på universitet/høyskole

10: Har du vokst opp på et gårdsbruk eller på bygda for øvrig? (Sett bare ett kryss)

Ja, jeg har vokst opp på *dette* gårdsbruket

Ja, jeg har vokst opp på et gårdsbruk

Ja, jeg har vokst opp på bygda, men ikke på et gårdsbruk

Nei, jeg har bodd på bygda bare i mindre deler av min oppvekst

Nei, jeg har ikke vokst opp på bygda

11: Er du medlem av... (Flere kryss er mulig)

Norsk Bonde- og Småbrukarlag

Norges Bondelag

Landbrukets HMS-tjeneste

Norsvin

Felleskjøpet

Prior

Gilde

Landkreditt

12: Tenker du på deg selv først og fremst som gårdbruker, eller er din yrkesidentitet mest knyttet til et annet yrke?

Gårdbruker

Annet yrke

Vet ikke

13: Hvor stor betydning har følgende forhold for at du er gårdbruker? (Sett ett kryss for hver linje)

	Stor betydning	Noe betydning	Liten betydning	Ingen betydning
Landbruksinteresse	☐	☐	☐	☐
Ønske om å være selvstendig	☐	☐	☐	☐
Interesse for et liv på bygda	☐	☐	☐	☐
Føler det som en plikt å drive gården videre	☐	☐	☐	☐
Gårdsdriften gir gode inntektsmuligheter	☐	☐	☐	☐
Hadde ikke andre jobbmuligheter da jeg tok over gården	☐	☐	☐	☐
Har ikke andre jobbmuligheter i dag	☐	☐	☐	☐
Ektefelle/samboer har ønske om å drive gård	☐	☐	☐	☐
Bidra med noe positivt til samfunnet	☐	☐	☐	☐
Gårdsdriften gir en god ramme for egne barns oppvekstmiljø	☐	☐	☐	☐

VI VIL NÅ FORTSETTE MED NOEN SPØRSMÅL OM GÅRDSBRUKET

14: Hvilket år overtok du hovedansvaret for driften av bruket? <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/> <input type="text"/>	19: Hvordan vil du beskrive standarden på brukets maskinpark? God ☐ Middels ☐ Dårlig ☐
15: Hadde du eller din eventuelle ektefelle/samboer odelsrett til bruket? (Sett bare ett kryss) Nei ☐ Ja, jeg (var første odelsberettigede) ☐ Ja, jeg (men var <i>ikke</i> første odelsberettigede) .. ☐ Ja, min ektefelle/samboer (var første odelsberettigede) ☐ Ja, min ektefelle/samboer (men var <i>ikke</i> første odelsberettigede) ☐	20: Er det du, ektefelle/samboer eller begge som eier bruket, eller forpakter du/dere bruket? (Sett bare ett kryss) Bruket eies av meg ☐ Bruket eies av min ektefelle/samboer ☐ Bruket eies av meg og min ektefelle/samboer i fellesskap ☐ Jeg/vi forpakter/leier bruket ☐ Jeg/vi driver bruket på vegne av eier i nærmeste familie ☐ Annet ☐
16: Er gården en del av en melkesamdrift? Ja ☐ Gå til spm. 18 Nei, men har konkrete planer om melkesamdrift ☐ Gå til spm. 17 Nei ☐ Gå til spm. 17	21: Driver du konvensjonell eller økologisk produksjon? Konvensjonell ☐ Gå til spm. 22 Økologisk (inkludert i Debio-ordningen) ☐ Gå til spm. 23 Begge deler/under omlegging ☐ Gå til spm. 23
SKAL BARE BESVARES AV DE SOM IKKE ER EN DEL AV EN MELKESAMDRIFT 17: Hvor ofte samarbeider du med andre gårdbrukere om arbeidsoppgaver i tilknytning til gårdsdriften? Ofte ☐ Av og til ☐ Aldri/så å si aldri ☐	På neste side vil du få noen spørsmål der vi er interessert i utsiktene for bruket de neste fem årene. For noen kan det være aktuelt å avslutte gårdsdriften i løpet av denne perioden, men dere skal likevel svare på disse spørsmålene.
18: Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger? God ☐ Middels ☐ Dårlig ☐	

<p>SKAL BARE BESVARES AV DE SOM DRIVER KONVENSJONELT LANDBRUK</p> <p>22: Har du planer om å legge om driften helt eller delvis til økologisk produksjon i løpet av de neste fem årene?</p> <p>Ja ☐</p> <p>Nei..... ☐</p> <p>Vet ikke ☐</p>	<p>27: Regner du med at det i løpet av de neste fem årene vil skje endringer i arealet dyrka mark som bruket disponerer? (Ta også med leid jord, tilleggsjord og eventuelt kjøp av jord)</p> <p>Nei ☐ Gå til spm. 29</p> <p>Usikkert, vanskelig å si ☐ Gå til spm. 29</p> <p>Tar sikte på å redusere arealet dyrka mark ☐ Gå til spm. 29</p> <p>Tar sikte på å øke arealet dyrka mark ☐ Gå til spm. 28</p> <p>Annet ☐ Gå til spm. 29</p>
<p>23: Endret det økonomiske resultatet fra gårdsdriften seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene?</p> <p>Endret seg i positiv retning ☐</p> <p>Ingen endring ☐</p> <p>Endret seg i negativ retning ☐</p> <p>Vet ikke ☐</p> <p>Bruket har vært i drift i mindre enn fem år..... ☐</p>	<p>SKAL BARE BESVARES AV DE SOM TAR SIKTE PÅ Å ØKE AREALET DYRKA MARK</p> <p>28: På hvilken måte tar du sikte på å øke arealet dyrka mark? (Flere kryss er mulig)</p> <p>Ved nydyrking ☐</p> <p>Ved å leie mer jord..... ☐</p> <p>Ved å kjøpe ny jord..... ☐</p>
<p>24: Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene?</p> <p>Endre seg i positiv retning ☐</p> <p>Ingen endring ☐</p> <p>Endre seg i negativ retning ☐</p> <p>Vet ikke ☐</p> <p>25: Hvor sannsynlig er det at det blir foretatt større investeringer i gårdens driftsbygninger de neste fem årene?</p> <p>Svært sannsynlig..... ☐</p> <p>Ganske sannsynlig..... ☐</p> <p>Lite sannsynlig ☐</p> <p>Usannsynlig..... ☐</p>	<p>29: Regner du med å øke eller minske avvirkingen i skogen de neste fem årene?</p> <p>Har ikke gårdsskog av betydning..... ☐</p> <p>Nei, verken økning eller minsking i avvirkingen av betydning ☐</p> <p>Ja, har planer om å øke avvirkingen i gårdsskogbruket, men ikke på bekostning av annen landbruksproduksjon ☐</p> <p>Ja, har planer om å øke avvirkingen i gårdsskogbruket på bekostning av annen landbruksproduksjon..... ☐</p> <p>Ja, vil minske avvirkingen i gårdsskogbruket. ☐</p> <p>Vet ikke ☐</p>
<p>26: Regner du med at det vil skje opp- eller nedrustning i maskin- og redskapsparken som bruket disponerer i løpet av de neste fem årene?</p> <p>Det vil skje en <i>betydelig</i> opprustning..... ☐</p> <p>Det vil skje en <i>viss</i> opprustning..... ☐</p> <p>Maskin-/redskapsparken vil bli holdt omtrent på dagens nivå..... ☐</p> <p>Det vil skje salg, utrangering eller nedsliting i et <i>visst</i> omfang, men ingen opprustning..... ☐</p> <p>Det vil skje salg, utrangering eller nedsliting i et <i>betydelig</i> omfang, men ingen opprustning ☐</p> <p>Vet ikke ☐</p>	<p>30: Hvor sannsynlig er det at det skjer endringer i brukets produksjonstype (oppstart/nedlegging av husdyr-/planteproduksjon) de neste fem årene?</p> <p>Svært sannsynlig ☐ Gå til spm. 31</p> <p>Ganske sannsynlig..... ☐ Gå til spm. 31</p> <p>Lite sannsynlig ☐ Gå til spm. 32</p> <p>Usannsynlig ☐ Gå til spm. 32</p> <p>SKAL BARE BESVARES AV DE SOM MENER DET ER 'SVÆRT' ELLER 'GANSKE' SANNSYNLIG MED ENDRINGER I BRUKETS PRODUKSJONSTYPE</p> <p>31: Hvilke endringer i valg av produksjoner på bruket vil mest sannsynlig skje (Flere kryss er mulig)</p> <p>Ny husdyrproduksjon vil bli startet ☐</p> <p>Eksisterende husdyrproduksjon vil bli nedlagt. ☐</p> <p>Ny planteproduksjon vil bli startet ☐</p> <p>Eksisterende planteproduksjon vil bli nedlagt.. ☐</p>

<p>32: I hvilken grad mener du at du (som næringsutøver) får dekket dine behov for faglig oppdatering?</p> <p>I stor grad ☐</p> <p>I noen grad ☐</p> <p>I liten grad ☐</p> <p>Ikke i det hele tatt ☐</p>	<p>33: Dersom du kunne velge fritt uten å ta økonomiske hensyn, hvilket av de følgende alternativene ville du foretrekke?</p> <p>Gårdsdrift på heltid ☐</p> <p>Deltidsarbeid ved siden av gårdsdriften..... ☐</p> <p>Heltidsarbeid ved siden av gårdsdriften..... ☐</p> <p>Heltidsarbeid uten gårdsdrift..... ☐</p> <p>Vet ikke ☐</p>
---	---

<p>34: Hva er den viktigste produksjonen på gårdsbruket? (Sett bare ett kryss)</p>	
Melkeproduksjon ☐	Annen planteproduksjon, inklusive frukt og grønnsaker ☐
Husdyrhold ☐	Skog ☐
Kornproduksjon ☐	Annen produksjon..... ☐

<p>35: Hvilke av de følgende mulige utviklingstrekk vil være sannsynlige for deg/ditt gårdsbruk de neste fem årene? (Flere kryss er mulig)</p>	
Produksjonsøkning..... ☐	Videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter..... ☐
Produksjonsnedgang ☐	Jeg arbeider (mer) utenfor gården ☐
Kostnadsreduksjoner ☐	Ektefelle/samboer arbeider (mer) utenfor gården .. ☐
Økt arbeidsinnsats på bruket ☐	Jeg blir pensjonist ☐
Kulturlandskapstiltak ☐	Legger ned gårdsdrifta, fortsatt bosatt på gården .. ☐
(Videre-)utvikling av tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser ☐	Legger ned gårdsdrifta, flytter ☐
	Gårdsbruket blir fritidseiendom ☐

<p>36: Hvilket av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år? (Sett bare ett kryss)</p>	
Gårdsbruket vil være drevet av dagens brukere ... ☐	Gårdsbruket vil være solgt utenfor familien, men drevet som selvstendig enhet..... ☐
Gårdsbruket vil være drevet av barn eller slekt av dagens brukere ☐	Gårdsbruket vil være fritidseiendom ☐
Gårdsbruket vil være forpaktet bort til andre ☐	Annet ☐
Gårdsbruket vil være nedlagt som selvstendig enhet ☐	Vet ikke ☐

VI VIL NÅ STILLE NOEN SPØRSMÅL OM DIN HVERDAG

<p>37: Nedenfor følger noen påstander om ferie, fritid og sosial kontakt. Vi vil at du for hver av påstandene krysser av for om du er helt uenig, delvis uenig, både-og, delvis enig eller helt enig.</p>					
	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Jeg opplever at jeg har nok ferie- og fridager	☐	☐	☐	☐	☐
Mer fritid er viktigere enn økte inntekter	☐	☐	☐	☐	☐
Det er vanskelig å skaffe avløser når jeg skal ha fri	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg skulle gjerne holdt bedre kontakt med familie og venner	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg skulle gjerne hatt flere fortrolige venner	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker	☐	☐	☐	☐	☐

38: Vi vil nå be deg angi i hvilken grad du er enig eller uenig i om utsagnene som er nevnt nedenfor, passer på lokalsamfunnet der du bor.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Stort sett er det slik at «alle kjenner alle»	☐	☐	☐	☐	☐
Det er for mye sladder	☐	☐	☐	☐	☐
Det er god dugnadsånd	☐	☐	☐	☐	☐
Andre reagerer negativt hvis man skiller seg ut	☐	☐	☐	☐	☐
Folk bryr seg på en positiv måte	☐	☐	☐	☐	☐
Nye ideer og forslag blir tatt i mot med åpenhet	☐	☐	☐	☐	☐
Innflyttere har vanskelig for å bli inkludert i lokalmiljøet	☐	☐	☐	☐	☐

39: Vi har også noen generelle utsagn om livet i bygd og by som vi vil at du skal angi i hvilken grad du er enig eller uenig i.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Det er trygt og godt å bo på bygda	☐	☐	☐	☐	☐
Det er for mye støy og uro i byene	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg bruker ofte kulturtilbudene som finnes i byene	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg foretrekker å feriere ute i naturen fremfor byferier	☐	☐	☐	☐	☐
Folk som bor på bygda har et bedre liv enn de som bor i byene	☐	☐	☐	☐	☐
Byfolk er mer tolerante enn bygdefolk	☐	☐	☐	☐	☐
Det er enklere å skape sitt eget liv i byen	☐	☐	☐	☐	☐
Byfolk har et fremmed forhold til naturen	☐	☐	☐	☐	☐

40: Hvor tilfreds er du med følgende forhold? Merk av på skalen fra 1 (svært utilfreds) til 10 (svært tilfreds).

	Svært utilfreds										Svært tilfreds									
Inntekt fra gårdsdrifta	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Arbeidsforhold, arbeidsmiljø	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Økonomien i din husholdning	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Det landbruksfaglige miljøet der du bor	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Din egen helse	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ditt sosiale nettverk	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ferie og fritid	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Tjeneste-/servicetilbud i lokalsamfunnet	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Boforholdene	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

VI HAR OGSÅ NOEN SPØRSMÅL OM HUSSTANDENS ØKONOMISKE SITUASJON

41: Har husstandens totale økonomiske situasjon endret seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene?

- Endret seg i positiv retning
- Ingen endring
- Endret seg i negativ retning
- Vet ikke

42: Tror du at husstandens totale økonomiske situasjon vil endre seg i positiv eller negativ retning i løpet av de neste fem årene?

- Endre seg i positiv retning
- Ingen endring
- Endre seg i negativ retning
- Vet ikke

43: Har det i løpet av det siste året hendt at husstanden har hatt vansker med å klare de løpende utgifter til mat, transport, bolig og lignende?

- Ja, ofte
- Ja, av og til
- Ja, en sjelden gang
- Nei, aldri

44: Når du ser på husstandens inntekter og utgifter, er det vanligvis slik at dere kan spare noe?

- Ja
- Nei, svært lite eller ingenting

45: Hvor stor var husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord- og skogbruket i 2005? Gi et best mulig anslag.

- Ingen inntekt / negativ inntekt
- 1-49.999 kroner
- 50.000-99.999 kroner
- 100.000-149.999 kroner
- 150.000-199.999 kroner
- 200.000-299.999 kroner
- 300.000-399.999 kroner
- Over 400.000 kroner

46: Hvor stor var husstandens samlede nettoinntekt i 2005? (Ta med alle inntekter fra arbeid på og utenfor gårdsbruket, også eventuelle trygde- og pensjonsinntekter.) Gi et best mulig anslag.

- Under 99.999 kroner
- 100.000-199.999 kroner
- 200.000-299.999 kroner
- 300.000-399.999 kroner
- 400.000-499.999 kroner
- 500.000-599.999 kroner
- 600.000-699.999 kroner
- Over 700.000 kroner

47: Hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt i 2005 kom fra gårdsdriften? Gi et best mulig anslag.

- 0 prosent
- 1 til 25 prosent
- 25 til 50 prosent
- 50 til 75 prosent
- 75 til 99 prosent
- 100 prosent

48: Vi vil nå framsette noen påstander om økonomi og yrkesidentitet i landbruket, og vi vil at du skal angi hvor enig eller uenig du er i hver av disse.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Gårdbrukere tjener for lite i forhold til andre yrkesgrupper	☐	☐	☐	☐	☐
Heltidsgårdbrukere bør prioriteres inntektsmessig i årene framover	☐	☐	☐	☐	☐
Inntektene varierer for mye mellom ulike produksjonstyper	☐	☐	☐	☐	☐
Inntektssystemet belønner i for liten grad de mest effektive gårdbrukerne	☐	☐	☐	☐	☐
Gårdsdrift er en livsstil mer enn et yrke	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg ser på meg selv som en småbedriftsleder	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er stolt av å være bonde	☐	☐	☐	☐	☐

VI SKAL NÅ STILLE NOEN SPØRSMÅL OM DET Å VÆRE GÅRDBRUKER

49: Hvordan føler du at gårdbrukeryrket jevnt over blir verdsatt av ulike grupper? Merk av på skalaen fra 1 (svært lavt verdsatt) til 5 (svært høyt verdsatt). (Sett ett kryss for hver linje)

	Svært lavt verdsatt				Svært høyt verdsatt
I lokalsamfunnet	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐
I storsamfunnet	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐
Av media	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐
Av rikspolitikerne	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐
Av forbrukerne	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐
Av landbruksforvaltningen	1 ☐	2 ☐	3 ☐	4 ☐	5 ☐

50: Mener du at det norske landbruket bør prioritere følgende oppgaver svakere, som i dag eller sterkere?

	Prioritere svakere	Prioritere som i dag	Prioritere sterkere
Sikre matproduksjon over hele landet	☐	☐	☐
Sikre en kostnadseffektiv matproduksjon	☐	☐	☐
Sikre matvareberedskap	☐	☐	☐
Sikre bosetting i distriktene	☐	☐	☐
Forvalte kulturarv	☐	☐	☐
Forvalte kulturlandskap/biologisk mangfold	☐	☐	☐
Sikre forbrukerne trygge matvarer	☐	☐	☐
Sikre forbrukerne norske matvarer	☐	☐	☐
Sikre forbrukerne billige matvarer	☐	☐	☐

51: Tror du at noen i familien (slekta) kommer til å ta over gården etter deg?

- Ja, eldste barn (sønn)
- Ja, eldste barn (datter)
- Ja, yngre barn (sønn)
- Ja, yngre barn (datter)
- Ja, noen andre i slekta
- Ja, men vet ikke hvem
- Nei
- Vet ikke

SKAL BARE BESVARES AV DE SOM IKKE TROR NOEN I FAMILIEN (SLEKTA) KOMMER TIL Å TA OVER GÅRDEN

Hva er den mest avgjørende faktoren for at ingen vil ta over? Ta utgangspunkt i den personen som har første odell til bruket. (Sett bare ett kryss)

- Vil ha bedre betalt arbeid
- Vil ha mer interessant arbeid
- Dårlig lønnsomhet i gårdsdriften
- Lite fritid
- Ubequem arbeidstid
- Bor/ønsker å bo et annet sted
- Mangler interesse for landbruksarbeid

**NEDENFOR VIL DU FINNE FLERE PÅSTANDER OM ULIKE FORHOLD INNEN LANDBRUKET.
VI VIL AT DU FOR HVER AV DISSE ANGIR HVOR ENIG ELLER UENIG DU ER**

52: Er du enig eller uenig i at myndighetene i større grad bør legge forholdene til rette for...

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
...samdrift	☐	☐	☐	☐	☐
...aksjeselskap som eierform	☐	☐	☐	☐	☐
...maskinsamarbeid	☐	☐	☐	☐	☐
...tilleggsnæringer	☐	☐	☐	☐	☐
...tilleggsproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐

53: Vi skal nå fortsette med noen påstander om landbrukspolitikken.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
På grunn av landbrukspolitikken som føres, vil mange kvie seg for å ta over gårdsbruk i årene fremover	☐	☐	☐	☐	☐
Det er for mange offentlige reguleringer i landbruket	☐	☐	☐	☐	☐
Alt i alt synes jeg at jeg får god hjelp fra landbruksforvaltningen	☐	☐	☐	☐	☐
Odelstloven bør opprettholdes	☐	☐	☐	☐	☐
Bo- og driveplikten bør opprettholdes	☐	☐	☐	☐	☐
Det er for lite markedstilpasning i norsk landbruksproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐
Myndighetene bør oppfordre flere jenter til å ta over gårdsbruk	☐	☐	☐	☐	☐
Slik som det er i dag, er det enklere for gutter enn jenter å ta over og drive et gårdsbruk	☐	☐	☐	☐	☐

54: Vi har også noen påstander om økologisk landbruk.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Dyrene på økologiske gårder har det bedre enn dyr på konvensjonelle gårder	☐	☐	☐	☐	☐
Mat som er produsert økologisk, er ikke i vesentlig grad bedre for helsa enn konvensjonelt produsert norsk mat	☐	☐	☐	☐	☐
Å produsere maten økologisk er bedre for miljøet enn konvensjonelle produksjonsmetoder	☐	☐	☐	☐	☐
Det konvensjonelle landbruket i Norge er økologisk nok	☐	☐	☐	☐	☐

55: Vi har videre noen påstander om dyrevelferd, miljø og mat.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Det norske landbruket er i det store og hele miljøvennlig	☐	☐	☐	☐	☐
Det nåværende husdyrholdet foregår på en tilfredsstillende måte for dyrs velferd	☐	☐	☐	☐	☐
Transportavstandene fra gården til slakterier er for lang med tanke på dyrenes velferd	☐	☐	☐	☐	☐
Det er liten grunn til å bekymre seg over om mat produsert i Norge er farlig å spise	☐	☐	☐	☐	☐

56: Vi fortsetter nå med noen påstander om landbrukssamvirket.

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Bøndene kan best fremme sine interesser ved å stå sammen i samvirkeorganisasjoner	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er villig til å få en lavere produktpris hvis det bidrar til å opprettholde landbruksproduksjon i hele landet	☐	☐	☐	☐	☐
Medlemsdemokratiet hindrer samvirkeorganisasjonene i å være effektive markedsaktører	☐	☐	☐	☐	☐
Samvirkeprinsippene blir ikke ivaretatt dersom selskapene blir for store	☐	☐	☐	☐	☐
Samvirket trenger konkurranse fra flere private aktører	☐	☐	☐	☐	☐
Med dagens utvikling blir samvirkeorganisasjonene avlegse	☐	☐	☐	☐	☐
Ledelsen i samvirkeorganisasjonene gjør en god jobb på vegne av medlemmene	☐	☐	☐	☐	☐

57: Mener du følgende faktorer vil ha en negativ eller positiv virkning på norsk landbruks konkurranseevne?

	Svært negativ	Noe negativ	Ingen betydning	Noe positiv	Svært positiv	Vet ikke
Bruk av genteknologi i norsk matproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Færre og større produksjonsenheter	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Strengere krav til dyrevelferd	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Strengere miljøkrav	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Miljø- og matskandaler i andre land	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Større omlegging til økologisk jordbruk	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mindre bruk av landbrukssubsidier	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer nisjeproduksjon	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Mer bruk av lokale merkeordninger	☐	☐	☐	☐	☐	☐

SÅ HAR VI NOEN SPØRSMÅL OM PRODUKSJON OG ARBEID SINNSATS

58: Hvor mye arbeid la du selv, din eventuelle ektefelle/partner og andre ned i gårdsdriften i løpet av 2005? (40 timers arbeidsuke i 50 av årets uker gir 2000 arbeidstimer, ett årsverk innen industrien tilsvarer 1700 timer, et halvt årsverk er 850 timer) (NB! Sett kun ett kryss i hver kolonne)

	Du selv	Ektefelle/ samboer	Kårfolk og annen familie	Avløsere og annen leid hjelp
Deltar ikke i gårdsarbeid	☐	☐	☐	☐
1 – 200 timer	☐	☐	☐	☐
200-850 timer	☐	☐	☐	☐
850-1700 timer	☐	☐	☐	☐
1700-2550 timer	☐	☐	☐	☐
Mer enn 2550 timer	☐	☐	☐	☐

59: Hvor mange timer lønnsarbeid utenom gårdsdriften hadde du og din eventuelle ektefelle/samboer i løpet av 2005? (40 timers arbeidsuke i 50 av årets uker gir 2000 arbeidstimer, ett årsverk innen industrien tilsvarer 1700 timer, et halvt årsverk er 850 timer) (NB! Sett *kun* ett kryss i hver kolonne)

	Du selv	Ektefelle/ samboer
Har ikke jobb utenfor gårdsbruket	☐	☐
1 – 200 timer	☐	☐
200-850 timer	☐	☐
850-1700 timer	☐	☐
1700-2550 timer	☐	☐
Mer enn 2550 timer	☐	☐

60: Nedenfor vil vi at du skal gi flere opplysninger om størrelse og hvilken produksjon som foregår på bruket. Hvis du ikke har nøyaktige opplysninger, gi et best mulig anslag.

a) Hvor stort produktivt jordbruksareal *eies* av bruket?

- 0 – 9 daa
- 10 – 19 daa
- 20 – 49 daa
- 50 – 99 daa
- 100 – 249 daa
- 250 – 499 daa
- 500 – 999 daa
- Over 1000 daa

b) Hvor stort produktivt jordbruksareal *drives* av bruket?

- 0 – 9 daa
- 10 – 19 daa
- 20 – 49 daa
- 50 – 99 daa
- 100 – 249 daa
- 250 – 500 daa
- 500 – 999 daa
- Over 1000 daa

c) Hvor stort produktivt skogsareal *eies* av bruket?

- 0 – 99 daa
- 100 – 499 daa
- 500 – 999 daa
- 1000 – 4999 daa
- 5000 – 9999 daa
- Over 10 000 daa

d) Sett kryss for alle produksjonene som du driver med på gårdsbruket, også de som har et mindre omfang. (Flere kryss er mulig)

Korn..... ☐	Storfe ☐
Rotvekster (ikke gulrøtter) ☐	Svin ☐
Poteter..... ☐	Sau..... ☐
Grønnsaker (inkl. gulrøtter) ☐	Geit ☐
Frukt og bær..... ☐	Verpehøns ☐
Gras og grøntfôr ☐	Slaktekyllinger..... ☐
Skogsdrift ☐	Annet..... ☐

SKAL BARE BESVARES AV DE SOM DRIVER MELKEPRODUKSJON

61: Hvis du har melkekvote for kumelk, hvor stor er denne?

Oppgi i hele 1000 liter: tusen liter

Har du planer om å kjøpe eller selge melkekvote i løpet av de neste to årene?

- Planlegger å kjøpe ny melkekvote
- Planlegger å selge melkekvote
- Ingen planer om kjøp eller salg

VI HAR OGSÅ TO SPØRSMÅL OM DINE POLITISKE SYNSPUNKTER

65: Dersom det var stortingsvalg i morgen, hvilket parti ville du stemme på?

Arbeiderpartiet..... ☐	Sosialistisk Venstreparti..... ☐
Fremskrittspartiet ☐	Venstre..... ☐
Høyre ☐	Annet parti..... ☐
Kristelig Folkeparti..... ☐	Vil ikke stemme..... ☐
Rød Valgallianse ☐	Har ikke stemmerett..... ☐
Senterpartiet..... ☐	Vet ikke ☐

66: Er du for eller mot...

	For	Mot	Vet ikke
Norsk medlemskap i EU	☐	☐	☐
Norsk deltakelse i EØS	☐	☐	☐
Norsk deltakelse i WTO	☐	☐	☐

TIL SLUTT HAR VI NOEN SPØRSMÅL OM MER SPESEILLE TEMA INNEN LANDBRUKET

67. Hadde du i løpet av 2005 arbeidshjelp av arbeidsinnvandrere på gårdsbruket? (Med arbeidsinnvandrere menes utenlandske statsborgere som oppholder seg i Norge i en tidsavgrenset periode på grunn av et arbeidsforhold)?

Nei.....
Ja

SKAL BARE BESVARES AV DE SOM HADDE ARBEIDSINNVANDRERE PÅ GÅRDEN I 2005

Hvor mange arbeidsinnvandrere hadde du hjelp av? (ant. personer)

Hvor lenge oppholdt arbeidsinnvandrerne seg på gården – i gjennomsnitt? måneder

68: Vi ønsker også at du tar stilling til noen mer generelle påstander om arbeidsinnvandring (NB! Skal besvares av alle)

	Helt uenig	Delvis uenig	Både og	Delvis enig	Helt enig
Jeg vil trolig bruke arbeidsinnvandrere på gårdsbruket i årene som kommer	☐	☐	☐	☐	☐
Det er akseptabelt at arbeidsinnvandrere har lavere lønn enn innleid norsk arbeidskraft i landbruket	☐	☐	☐	☐	☐
Arbeidsinnvandrere er vanligvis fullgod arbeidskraft	☐	☐	☐	☐	☐
Jeg er skeptisk til økt arbeidsinnvandring i landbruket	☐	☐	☐	☐	☐

69: Vi ønsker også at du tar stilling til noen mer generelle påstander om reiseliv

Mer bygdeturisme øker konfliktnivået i bygda	☐	☐	☐	☐	☐
Bygdeturisme kan bli viktigere enn tradisjonelt landbruk for bygda	☐	☐	☐	☐	☐
Bygdeturisme er avhengig av et levende landbruk	☐	☐	☐	☐	☐
Økt kommersialisering av jakt- og fiskerettigheter vil redusere tilgangen for vanlige folk	☐	☐	☐	☐	☐
Bygdeturisme er også en form for landbruk	☐	☐	☐	☐	☐
Bygdeturisme har liten betydning for sysselsetting i bygda	☐	☐	☐	☐	☐
Manglende samarbeid er viktigste hindring for utvikling av bygdeturisme	☐	☐	☐	☐	☐
Bygdeturisme øker anseelsen til norske bygder	☐	☐	☐	☐	☐

70: Vi ønsker å vite hvordan du vurderer positive og negative sider ved samdrift.**Kryss av minst tre grunner for samdrift**

- Mer fritid
- Bedre arbeidsmiljø
- Større sikkerhet ved sykdom.....
- Reduserte kostnader.....
- Redusert risiko ved investering
- Redusert arbeidspress

Andre grunner: _____

Kryss av minst tre grunner mot samdrift

- Redusert frihet til å bestemme over egen drift.
- Vil lett oppstå konflikter.....
- Finnes ingen aktuelle partner(e) i nærheten....
- Passer ikke for meg personlig
- Passer ikke for min driftsform
- Stort skritt å ta uten at en kjenner konsekvensene.....

Andre grunner _____

71: Innehar bruket rettigheter til jakt eller fiske?

- Nei.....
- Ja, småviltjakt.....
- Ja, storviltjakt
- Ja, fiske etter laks/sjørret i elv.....
- Ja, innlandsfiske i vann/innsjø

SKAL BESVARES AV DE SOM HAR RETTIGHETER TIL JAKT ELLER FISKE**Opplever du at det ligger et potensial i disse rettighetene som ikke er utnyttet?**

- Nei
- Ja, men har ikke interesse av å utnytte det
- Ja, og har interesse av å utnytte det

72. Opplever du at det i bygda di er et potensial i naturressurser som ikke blir utnyttet til bygdeturisme?

- Nei.....
- Ja
- Vet ikke

73: Hva er din ektefelle/samboers høyeste fullførte utdanning? (Sett bare ett kryss)

- Har ingen partner.....
- Grunnskole eller tilsvarende
- Videregående skole (yrkes-/landbruksfag)
- Videregående skole (allmennfag/gymnas)
- Universitet/høyskole inntil 4 år.....
- Universitet/høyskole over 4 år

74: Har du eller din ektefelle/samboer erfaring fra følgende aktiviteter?

	Ingen av oss	Ja, jeg	Ja, ektefelle/samboer
Arbeid fra hotell, restaurant, servering	☐	☐	☐
Etablering av ny bedrift	☐	☐	☐
Pedagogisk arbeid	☐	☐	☐
Lønnet helse- og omsorgsrelatert arbeid	☐	☐	☐
Lønnet arbeid i kultursektoren	☐	☐	☐

Takk for at du tok deg tid til å fylle ut skjemaet!

Bruk den ferdigfrankerte konvolutten til å returnere skjemaet innen tidsfristen 1. februar. Skulle du ha kommentarer til noe ved undersøkelsen eller de tema som her tas opp, så legg gjerne ved et eget ark.